

860/11

DISSERTATIONES
SODALIUM SEMINARII PHILOLOGICI
UNIVERSITATIS LITTERARUM REGIAE HUNGARICAE
FRANCISCO-IOSEPHINAE

NOVA SERIES

II.

PLATON APOLOGIÁJÁNAK
TÖRTÉNETISÉGE.

IRTA

PAPP JÁNOS

SZEGED, 1933.

DISSERTATIONES
SODALIIUM SEMINARII PHILOLOGICI
UNIVERSITATIS LITTERARUM REGIAE HUNGARICAE
FRANCISCO-IOSEPHINAE

NOVA SERIES

II.

PLATON APOLOGIÁJÁNAK
TÖRTÉNETISÉGE.

IRTA

PAPP JÁNOS

SZEGED, 1933.

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000585904

A, szegedi Ferencz József-Tudományegyetem
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karához
benyújtott doktori értekezés.

Bíráló : Dr. Förster Aurél egy. ny. r. tanár.
Társbíráló : Dr. Huszti József egy. ny. r. tanár.

SZTE Egyetemi Könyvtár
Könyvtári Knyvtár

Lelt. napló: *Vla* sz.: *2640*

csoport: _____ sz. m. _____

13

I. FEJEZET.

A probléma kitűzése; történeti áttekintés.

Platon Apológiájával kapcsolatban a legfontosabb kérdés: mennyiben tarthatjuk ezt a védőbeszédet Sokrates történeti védekezésének? Az eddigi óriási irodalmi anyagot áttekintve és az eshetőségeket mérlegelve a következő három lehetőséget látjuk:

a) Platon Sokrates beszédét a tőle telhető legnagyobb hűséggel reprodukálni akarta;

b) Sokrates egész életét, működését akarta bemutatni és igazolni utolsó szereplésének történeti keretében;

c) Platon — csupán jelentéktelen kis mértékben használva történeti elemeket — a maga gondolatvilágát, életelveit tárja elénk Sokrates szavával, Sokrates köntösében.

Természetesen ezek csak a megoldások főlehetőségei, tiszta típusai, amelyek sokféle változatban keveredhetnek egymással.

Az első iránynak legtipikusabb képviselője E. Horneffer,¹ aki sorra cáfolja a történetiségben kételkedők érveit és kimutatja, hogy egyetlen jelentős mozzanatról sem tudjuk bebizonyítani, hogy nem Sokrates utolsó szereplésének lehetőleg hű, bár természetesen nem szó szerinti visszaadása. Körülbelül ezt az álláspontot képviseli a régiek közül Zeller² is, ha talán nem is olyan erőteljesen.

¹ E. Horneffer: Der junge Platon. Erster Teil: Sokrates und die Apologie. Giessen 1922.

² E. Zeller: Die Philosophie der Griechen. II. 1. 5. Aufl. Leipzig 1922, 195 és köv. f.

Velük átlós ellentétben áll E. Wolff,³ aki — mint maga mondja az előszóban — Schanz, Ivo Bruns, Natorp, Pohlenz és Wilamowitz után haladva iparkodik az Apológiát „számkivetéséből“ a „Sokrates-életrajzok“ közül kiragadni és mint Platon első filozófiai munkáját interpretálni. Nyilvánvaló tehát, hogy ő már az Apológiát is Platon filozófiai felfogása tükrének látja s bár kénytelen elismerni, hogy lehet az Apológiában történeti anyag is, azt elhanyagolható mennyiségnek tartja; véleménye szerint ugyanis az Apológiának egyáltalán nem történeti tudósítás a célja, még olyan értelemben sem, hogy Platon Sokrates történeti arcképét, gondolatvilágát akarta volna megrajzolni.

Wolff odáig megy szélsőséges állásfoglalásában, hogy — bár a xenophoni Apologia hitelességét is elismeri — Sokrates valódi védekezéséről képet alkotni magunknak lehetetlen vállalkozásnak tartja. „Hinter den Berichten Platons und Xenophons stehen zwei Sokratesbilder, die im wesentlichen zu verschieden gestaltet sind, um einander angeglichen werden zu können. Man müsste sich für das eine oder das andere entscheiden oder beide Formen zerbrechen und eine dritte erschliessen. Das wäre aber nicht mehr ein Problem der Quellenkritik, sondern eine Aufgabe der historisch gebildeten Phantasie.“⁴

Ha a történeti kutatás magáévá tenné, Wolff eme első látásra talán tetszetős megállapításait, azt hiszem rögtön beszüntethetné a munkát. Mert hiszen csakugyan a történeti kutatás a forrásokat értékeli s az értékesebb alapján ítéli meg a kevésbbé értékeset. Miért volna ez lehetetlen? Hát miért nem fogadhatnók el jobb forrásnak Platon munkáját s esetleg akár el is vethetjük a xenophoni Apológiát mint értéktelen kompilációt? Vagy miért nem tarthatnánk hitelesnek mindakettőt, mint Arnim teszi, aki

³ E. Wolff: Platos Apologie. Neue Philologische Untersuchungen, VI. Heft, Berlin 1929.

⁴ Wolff i. m. 99.

minthogy Xenophon nem volt jelen a tárgyaláson, Platon tudósítását értékesebbnek tartva a xenophoni Apológiát csak Platon megerősítésére vagy kiegészítésére használja fel.⁵ Igaz ugyan, hogy Wolff egy rövid jegyzetben Arnimot is megbírálja s kijelenti, hogy Arnim csak azért jutott pozitív eredményre,⁶ mert az egyes motívumokat az összefüggésből kiemelte és nem vette tekintetbe sem Xenophon, sem Platon írói célját.⁷ Ha ez a kifogás Arnimmal szemben bizonyos mértékig fennállna is, ha a célokat és az összefüggéseket is figyelembe vesszük, nem tudnánk-e a célok formáló erejének levonása után valami történeti anyagot kihámozni, különösen ha két forrásunk is van?

De nem folytatom tovább e részlet kritikáját; szerény véleményem szerint világos, hogy Wolff különben nagyon figyelemre méltó értekezésében itt erősen elveti a súlykot. Majdnem ilyen túlzó, csak az elvi felfogásban és módszerben következetesebb H. Gomperz. Ő egyik értekezésében⁸ a komikusokat, a másokban⁹ Xenophon írásait próbálja a történeti kutatás alappilléreinek föltüntetni; így természetesen Platon háttérbe szorul. Olyannyira, hogy a conclusió egészen megdöbrentő: „Somit tragen die Mitteilungen der platonischen Apologie, soweit sie nicht anderweitig bestätigt werden, zum Verständnis der Anklage, *aber auch zu unserer Kenntnis des geschichtlichen Sokrates* so gut wie nichts bei: sie sind vor allem ein Denkmal platonischer Kunst.“¹⁰

E két szélsőség között természetesen legtöbben az arany középutat követik, mert ez látszik a legjárhatóbb-

⁵ H. v. Arnim: Xenophons Memorabilien und Apologie des Sokrates. Kjöbenhavn 1923, 93.

⁶ V. ö. Arnim i. m. 74 és köv. l.

⁷ Wolff i. m. 99 l. 2j.

⁸ H. Gomperz: Die sokratische Frage als geschichtliches Problem. Historische Zeitschrift, CXXIX 1924.

⁹ H. Gomperz: Die Anklage gegen Sokrates in ihrer Bedeutung für die Sokratesforschung. Neue Jahrbücher, LIII 1924.

¹⁰ i. m. Neue Jahrb. LIII 170.

nak. Azonban még itt is sok lehetőség van. H. Gomperzzel különösen érdemes Ivo Bruns szép munkáját *Das literarische Portrait der Griechen*¹¹ összevetni. Bruns ugyan Platon Apológiáját művészi terméknek tartja s csak a büntetés-ajánlatban lát konkrét történeti beszédrészletet, de magasabb értelemben, Sokrates megismerésére vonatkozólag, a lehető legjobb forrásnak tartja az Apológiát. „Das freilich gilt von der Darstellung der Sokratik ebenso sicher wie von der Charakteristik des Sokrates, was ich für diese mit allem Nachdruck voranstellen muss: Platon kann in beiden Beziehungen Fehler gemacht und sich geirrt haben, es erscheint aber völlig ausgeschlossen, dass er sich absichtliche Entstellungen hierbei erlaubt habe. Die Situation... der zu Folge es für ihn galt, ein misstrauisches Publikum, welches noch dazu seine eigenen persönlichen Eindrücke von dem in Frage stehenden Manne hatte, unzustimmen, macht dies unmöglich. Platon wusste sehr wohl, dass man seine Schrift nicht mehr als gültige Verteidigung angesehen und entgegenkommend geprüft haben würde, sobald man dem Verfasser eine absichtliche Verschiebung der Wahrheit hätte nachweisen können. Dazu kommt, dass es eine völlige Verkennung der bei Platon vorauszusetzenden enthusiastischen Stimmung des im Innern ebenso erschütterten wie überzeugungsfrohen Schülers ist, wenn man ihm zutraut, dass er in dieser tiefesten Zeit mit seinem Meister literarische Experimente auf eigene Faust gemacht habe.“ Szükségesnek tartottam Brunsnak Wilamowitztól is nagyon elismert könyvéből¹² ezt a nagyon fontos szakaszt a maga egészében bemutatni; ez fejezi ki körülbelül a legjobban a legnagyobb Sokrates-Platon kutatóknak Majernek, Wilamowitznak, Burnetnek véleményét is az Apológiáról, mint történeti forrásról. Természetesen a részletekben sok

¹¹ Ivo Bruns: *Das literarische Porträt der Griechen*. Berlin 1896.

¹² U. v. Wilamowitz-Moellendorff: *Platon*. II. 2. Aufl. Berlin 1920, 50.

különbség adódik. H. Maier Sokratesről írt hatalmas munkájában¹³ a legfőbb forrásoknak Platon Apológiáját és a Kritont tartja.¹⁴ Az Apologia ugyan szerinte sem a valóban elhangzott beszéd,¹⁵ de abból is ad történeti vonásokat.¹⁶ Maier azonban a xenophoni Apológiát is elismeri, ha mint forrásnak a jelentőségét nem sokra tartja is.¹⁷ Mégis a per lefolyásának egy-egy mozzanatát innen veszi; sőt a történetiség szempontjából rendkívül fontos delphii jóslat szerepét is szemmel láthatóan a xenophoni Apologia beállításának megfelelően ítéli meg s Platont elveti.¹⁸

Ezen a ponton helyezkedik vele és mindazokkal, akik a xenophoni Apologia történeti értékét védik, szembe Wilamowitz. Ő Sokrates valódi beszéde egyedüli forrásának Platont tartja.¹⁹ A xenophoni Apologia Platon Apológiájától függ, tehát értéktelen késői kompiláció;²⁰ ha talán igaz is, hogy Xenophon maga üttötte össze.²¹ Platon Apológiáját pedig Wilamowitz „freie Nachdichtung“-nak tartja ugyan, de nagyon sok részt, úgyszólván az egészet, történetinek ismeri el. Csak az első beszéd egy kis részét (30c), továbbá a III. beszédet tekinti biztosan a költőművész saját alkotásának. De természetesen „sub specie aeternitatis ist es auch die Wahrheit.“²² Tehát ebben ő is teljesen osztja Bruns véleményét. Ugyancsak Bruns megállapítását igazolja a nagy angol kutató J. Burnet²³ is, aki-

¹³ H. Maier: Sokrates. Tübingen 1913.

¹⁴ i. m. 104.

¹⁵ i. m. 104.

¹⁶ i. m. 479 és köv. l.

¹⁷ i. m. 16.

¹⁸ i. m. 113.

¹⁹ Platon. II. 50.

²⁰ U. v. Wilamowitz-Moellendorff: Die xenophontische Apologie. Hermes, XXXII 1897.

²¹ Platon. II. 50.

²² Platon. I. 165.

²³ I. Burnet: Plato's Euthyphro Apology of Socrates and Crito. Oxford 1924.

nek eredményeit ebben a tekintetben Taylor²⁴ is magáévá teszi, amikor azt mondja, hogy Platon célja nyilvánvalóan az, hogy megvédje Sokrates emlékét jelleme és tevékenysége igazi megvilágítása által; s mivel a jelenvoltak legnagyobb része még élt, amikor az Apologia megjelent, Platon a saját célját hiúsította volna meg, ha fiktív ábrázolását adta volna Sokrates magatartásának és védekezése főbb vonalainak.²⁵ A részletekben Burnet még több vonást talál történetinek, mint Wilamowitz; szerinte a III. beszéd elvetésére sincs komoly okunk.²⁶

Amint ebből a vázlatos és eklektikus irodalmi áttekin-
tésből is látjuk, a legkülönbözőbb és egymással mereven
szembenálló igen szélsőséges nézetek küzködnek egymás-
sal. Az igaz, hogy a kérdés rendkívül fontos. Tulajdon-
képen a platoni Apologia értékelésétől függ csirájában a
rendkívüli jelentőségű Sokrates-Platon probléma meg-
oldása. Hogy ki volt Sokrates? mit csinált? hogyan beszélt
maga magáról utolsó nagy szereplése alkalmával? mit ér
Xenophon mint történeti forrás? mennyiben ad történeti
tudósítást Platon? stb. stb. Azért érthető, hogy mindenki,
aki Athén életébe az V. század vége felé be akar pillan-
tani és érdeklődik a nagy személyiségek, akár filologus, filo-
zofus vagy történetíró, kénytelen az Apologia történeti ér-
tékelésével kezdeni. S hogyan lehetséges, hogy ilyen
nagyfontosságú és perdöntő jelentőségű kérdésben még
csak közeledés sincs a kérdés nagyjából egyöntetű meg-
oldására? Azt gondolom, hogy — egyéb tudomány-
psychologiai okokról természetesen nem szólva — a leg-
főbb objektív nehézség, hogy Sokrates utolsó, döntő jelen-
tőségű szerepléséről, utolsó nagy nyilvános beszédéről
nincs más elfogadható forrásunk, mint Platon Apológiája.
S ez az Apologia sem vindikálja magának azt a jogot,
hogy történeti tudósításnak tekintsek. Platon bár önmagát

²⁴ A. E. Taylor: Plato. Third edition. London 1929, 156.

²⁵ Burnet i. m. 63—64.

²⁶ Burnet i. m. 161—162.

is szerepelteti néhányszor egy-egy mozzanat tanujául (34a, 38b), seholsem mondja, hogy ő talán a távollevő polgártársainak, az egész görögségnek vagy az utókornak számára történeti feljegyzéseket akar szolgáltatni. De ott van mellette — mondhatná valaki — a Xenophonnak tulajdonított Apologia, ami már igenis történeti tudósítás akar lenni. Annak segítségével — mint Schanztól kezdve többben tették²⁷ — kell megítélni Platon munkáját. Első pillantásra ez valóban Kolumbusz-tojása-sikerű megoldásnak látszik. Megvan a mérővessző, amivel mérhetjük Platon előadásának történetiségét. Csakhogy ha közelebbről megnézzük ezt a kis munkát, amelynek hitelessége még most is vitás, látjuk, hogy maga sem akar magának ilyen nagy jelentőséget tulajdonítani. Hiszen a szerző csak egy dolgot, Sokrates utolsó szereplése alkalmával tanúsított önérzetes magatartását, büszke szavait (*μεγαληγορία*) akarja megmagyarázni; olvasóinak érthetővé tenni azokat a belső titkos rugókat, amik Sokratest erre a beszédmódra ösztönözték (1). Erre hozza fel tanubizonyiságul Hermogenes elbeszélését (2—10). Azután egészen röviden, — hiszen neki egyáltalán nem volt szándékában Sokrates egész beszédét közölni²⁸ — bemutat néhány pontot Sokrates beszédéből (10—22); főleg azokat a mozzanatokat emelve ki, amik Sokrates *μεγαληγορία*-jával kapcsolatosak.

Tehát látjuk, hogy ez a kis munka maga sem akar olyan nagy jelentőséget tulajdonítani magának, mint egyes tudósok teszik. Nem akar „protestálás” lenni a platoni Apologia ellen, mint Schanz beállítja,²⁹ sem mérővessző, mint aminek Morr használja.³⁰ S ha a vele foglalkozó meg-

²⁷ M. Schanz: Sammlung ausgewählter Dialoge Platos. III. B.: Apologia. Leipzig 1893. — Bruns i. m. — Gomperz i. m. Neue Jahrb. 1924. — J. Morr: Die Entstehung der platonischen Apologie. Reichenberg 1929.

²⁸ (22). „Ἐρρόφηθι μὲν δηλονότι τοῦτων πλεονα ὑπὸ τε αὐτοῦ καὶ τῶν συναγορευόντων φίλων αὐτοῦ. Ἄλλ’ ἐγὼ οὐ τὰ πάντα εἰπεῖν τὰ ἐκ τῆς δίκης ἐσπούδασα...”

²⁹ Schanz i. m. 80.

³⁰ Morr i. m. 8.

lehetősen nagy irodalmat áttekintjük, akkor sem bukkanunk sokkal vígasztalóbb eredményre. Bár számszerint véve többen vannak, akik a xenophoni Apológiát hitelesnek tartják, de nem kisebb ember, mint Wilamowitz-Moellendorff, aki külön cikkben foglalkozott a kérdéssel,³¹ először mereven tagadta a kis munka hitelességét; majd negyedszázaddal később — egy sereg a xenophoni Apológiát védő írás után³² — ha nem is utasítja vissza egészen a lehetőséget, hogy Xenophon a szerző, de feltétlenül a platoni Apológiától és a Phaidontól függőnek tartja és így történeti szempontból értéktelennek.^{32a} Az ő állásfoglalását véglegesen igazolni látszik Fritz a *Rheinisches Museum* egyik újabb füzetében.³³ Fritz kimutatja, hogy a *Memorabilia* után készült s így nem lehet Xenophon a szerző; a platoni Apológiától függ, úgyszólván minden részlete érintkezik más sokratikus iratokkal, tehát teljesen igaza van Wilamowitznak, amikor a IV. század 70-es évek utáni jelentéktelen kompilációk közé sorozza. Ezzel beigazolódnak volna, hogy ezt a kicsi és szemmel láthatóan nem nagyigényű munkát nem Xenophon írta és a későbbi volta is nyilvánvaló. Tehát történeti értéket nem tulajdoníthatunk neki és nem használhatjuk fel a platoni Apologia ellenőrzésére. De evvel nem foglalkunk el valami szélsőséges új álláspontot és egyáltalán nem veszünk sokat, hiszen még a hitelességnek legtekintélyesebb újabb védelmezője Arnim is — mint történeti forrásnak — Platon Apológiájával szemben alig mer neki

³¹ i. m. Hermes, XXXII 1897.

³² O. Immisch: Die Apologie des Xenophon. Neue Jahrbücher 1900. — M. Wetzel: Die Apologie des Xenophon. Neue Jahrbücher 1900. — M. Feddersen: De Xenophontis Apologia Socratis et Isocratis Antidosi. Jena 1907. — O. Frick: Xenophontis quae fertur Apologia Socratis num genuina putanda sit. Halis Saxonum 1909. — Christ—Schmid: Geschichte der griechischen Literatur. I. Teil. 6. Aufl. 506.

^{32a} Platon. II. 50.

³³ K. v. Fritz: Zur Frage der Echtheit der xenophontischen Apologie des Sokrates. Rheinisches Museum. 80. B. I. Heft. 1931.

valami fontosságot tulajdonítani: ahol a platoni Apologia adataival megegyezik, vagy ahol kiegészíti, ott még elfogadható, de ha Platon kifejezetten mást mond, feltétlenül az ő előadása az irányadó.³⁴ Ezek után teljesen érthetetlen számomra H. Gomperz eljárása. Gomperz ugyanis, bár a xenophoni Apológiát későbbinek tartja, sőt kiemeli, hogy a szerző valószínűleg Platon Apológiáját tartotta szem előtt kis munkája megírásakor,³⁵ Xenophon alapján ítéli meg Platont. S bár a hitelesség kérdését egyáltalán nem veti újra föl s a történeti megítélésnél nem veszi figyelembe, hogy Platon Apológiája sokkal bővebb, adatokkal sokkal telítettebb, sok helyen egyenesen ellene mond Xenophon előadásának, (pl. a büntetés-ajánlat kérdésében) abból a gondolathoz kiindulva, hogy a hivatalos vád jobban érthető Xenophon védőbeszédei (Memorabilia I 1—2 és IV 8, továbbá az Apologia) alapján, elveti Platon Apológiáját, mely szerinte nem lehet Sokrates beszéde. Mintha bizony valahonnan biztosan tudnók azt, hogy Sokratesnek az volt a legfőbb törekvése az utolsó szereplése alkalmával, hogy minél érthetőbbé és elfogadhatóbbá tegye ellenfeleinek vádaskodásait. Gomperznek természetesen bizonyos mértékig igaza van, ha Sokrates teljes történeti megértésére törekszünk; akkor természetesen fel kell használnunk Xenophon írásait is; de szem előtt téveszti a maga kitűzött célját, amikor az érthetőség és a természetesebb, egyszerűbb valószínűség szempontjai szerint próbálja Sokrates valóban elhangzott beszédét megítélni.³⁶

Tehát ezek után megállapíthatjuk, hogy a xenophoni Apológiából ugyan semmi új vagy értékes történeti vonást nem nyerhetünk s egyáltalán nem használhatjuk fel mérővesszőnek Platon munkája megítélésénél. Sőt épen Platon Apológiája segítségével állapíthatjuk meg a történeti értékét, ha ugyan valaki ezt a kevés fogható sikert ígérő feladatot magára vállalja.

³⁴ Arnim i. m. 93.

³⁵ Gomperz i. m. Neue Jahrb. LIII 171.

³⁶ i. m. Neue Jahrb. LIII 169—70.

S ezzel tulajdonképen az a reménységünk, hogy külső, objektív bizonyíték alapján igazolhassuk a platoni Apologia történeti vagy költői voltát, kútba esett. Mert hogy a *Memorabilia* IV 8 néhány általános dicsérő szót mond Sokrates beszédéről, amire Hermogenes tanúsága szerint Sokrates nem is készült, vagy hogy a Kriton 52c és Diogenes Laërtios II 42 hoz néhány megjegyzést Sokrates utolsó szerepléséről, nem tekinthetők különösen fontosnak, (bár természetesen alkalom adtán majd fölhasználjuk őket) hiszen az Apológiának csak egy-egy mozzanatára vonatkoznak. Polykrates Kategoríája, Lysias Apológiája nem maradt ránk, Libanios Sokrates Apológiája pedig a Kr. utáni IV. századból való késői kompiláció, mely Polykratesen és Lysiason kívül Platont, Xenophont, Demosthenest is felhasználta, amint Dindorf után Markowski kimutatta.³⁷ Tehát az ő szavainak Sokrates eredeti beszédéhez édes-kevés köze lehet; semmiesetre sem annyira, hogy belőle Platon Apológiáját megítélhessük. Marad tehát számunkra Platon Apológiája, mely maga sem tart igényt arra, hogy egész teljességében történeti forrásként kezeljük. Mármost milyen módon, milyen eszközök segítségével ítéldhetjük meg a történeti értékét, hogy valamilyen objektív eredményhez juthassunk? A kérdés csaknem megoldhatatlanul nehéznek látszik. Különösen ha figyelembe vesszük, hogy az utóbbi időnek három nagy kutatója Maier, Wilamowitz és Horneffer, bár a xenophoni Apológiát vagy elvetik vagy nem veszik különösen figyelembe, szóval mondhatni közös elvi alapon állanak, egymástól nagyon lényegesen eltérnek. Maier szerint csak gyanítani lehet, hogy mit is mondott Sokrates; s e találgatásoknál erősen figyelembe veszi a lekicsinyelt xenophoni Apológiát; Wilamowitz „freie Nachdichtung“-ot lát az Apológiában, de majdnem minden fontos mozzanatról

³⁷ lásd A. Diès: *Autour de Platon. Livre I—IV.* Paris. 1927, 153—155. — Christ—Schmid: *Geschichte der griechischen Literatur.* I. Teil 6. Aufl. 508.

kimutatja, hogy történeti; Horneffer pedig nagyon következetesen ragaszkodik a teljes történeti hűséghez. Ha nem tudjuk bebizonyítani, hogy valamelyik mozzanat biztosan költői, akkor el kell fogadnunk a történeti voltát — mondja Horneffer — mert különben olyan szubjektív találgatásokba bocsátkozunk, mint Wilamowitz. A kérdés megoldásának nehézségét növeli az a körülmény, hogy az Apológiát nem lehet besorolni a dialogusok közé sem, mert formájában épúgy, mint jellegében erősen elüt azoktól. Tehát nem lehet úgy megítélni, mint a többi fiatalkori dialogust. A vígasztalannak látszó helyzetbe szerencsére az újabb kutatás egy régóta kísértő gondolatot dobott, ami talán, ha nem is abszolút mértékben, de megoldást hoz: vizsgáljuk az Apológiát, mint irodalmi jelenséget, mint az apologia-műfajnak egyik sajátos példányát. Hát ha ilyen módon sikerül felfedeznünk azt a műelvet, amit a dolgozó költőművész szeme előtt tartott s megtaláljuk az Apologia kulcsát is. E. Wolff és J. Morr körülbelül egy időben vizsgálták e szempontból az Apológiát s az eredményük is meglepően egyező a leglényegesebb pontban: Platon a maga Apológiáját Gorgias Palamedes-Apológiájának mintájára alkotta meg.³⁸ Tehát szerintük Platon munkája is elsősorban művészi irodalmi jelenség, melynek a történeti tudósításhoz alig van köze. Sőt Wolff odáig megy a maga állásfoglalásában — amint már a megoldástípusok rajzánál rámutattunk — hogy egyenesen tagadja, hogy bármily csekély történeti anyagot is kihámozhatnánk az Apológiából. Véleményünk szerint ez már kétségtelenül túlzás. De az út, amelyen megindultak, bizonyos mértékig helyesnek látszik előttünk is, mert ilyen módon talán megállapíthatjuk az Apologia felépítés-elvét, azaz talán sikerülni fog a két Apologia összevetéséből körülbelül meghatározni: *milyen módon és milyen mértékben formálta Platon a történeti elemeket nyilvánvalóan művészi Apológiája felépítésénél?*

³⁸ Wolff i. m. 68. — Morr i. m. 34.

Dolgozatom súlypontja azonban nem a két Apologia közti hasonlóság kimutatása lesz, mert azt hiszem, hogy azt épen eléggé hangsúlyozták H. Gomperz régi összevetése³⁹ után újabban E. Wolff és különösen J. Morr, hanem épen a hasonlóság ellenére az Apologia nagy számú történeti elemére akarok rámutatni. Vagy még pontosabban: be szeretném bizonyítani, hogy a legtöbb esetben a két Apologia közti feltűnő hasonlóság sem elég ok arra, hogy valamely mozzanat történeti voltát elvitassuk. Mindamellett, hogy világosan láthassuk a két Apologia közti viszonyt és pontosan megítélhessük, hogy a kétségtelen hasonlóság milyen következtetésekre ad jogosan alapot, még egyszer — legalább a főbb pontokban — össze kell hasonlítanunk Platon munkáját Gorgias mintadarabjával, Palamedes Apológiájával.

³⁹ H. Gomperz: *Sophistik und Rhetorik*. Leipzig und Berlin 1912, 9 és köv. l.

II. FEJEZET.

Platon Apológiája és Gorgias Palamedese.

Gorgias Palamedes Apológiájának hitelessége általában elfogadott;⁴⁰ keletkezésének időpontja pedig mindenestre 411 előttre teendő, mert Antiphon még egyik beszédjében felhasználta, amint Maass kimutatta s megállapítását Diels is átveszi.⁴¹ Tehát, ha csakugyan megtudnánk állapítani valami kétségtelen szerkezeti és stílusbeli rokonságot a két Apologia között, azt kellene mondanunk, hogy Platon utánozta Gorgias mintadarabját. S ez a természetes feltevés már előzetesen is. Diels szerint ugyanis nagyon valószínű, hogy Gorgias *Τέχνη*-jében forogtak közkézen az ő kis stilizált minta-apológiái is: a Helena és a Palamedes.⁴² Mármost nagyon közelfekvő következtetés, hogy a fiatal Platon, amikor elhatározta magát mestere védelmére, önkéntelenül is keresett valami irodalmi mintát, vagy talán éppen a nagyhírű s előtte is figyelemre és tiszteletre méltó rhetor⁴³ mintadarabjai adták neki a gondolatot, hogy mestere emlékét ilyen formában örökítse meg. Viszont azt is lehetne mondani, hogy éppen azért hasonlít

⁴⁰ Pauly—Wissowa: Realencyclopädie. VII. 1600. hasáb. — H. Gomperz: Sophistik und Rhetorik. 3 és köv. l. — H. Diels: Die Fragmente der Vorsokratiker. II. B. 4. Aufl. Berlin 1922, 255.

⁴¹ E. Maass: Zur Geschichte der griechischen Prosa. Hermes, XXII 1887, 579 és köv. l.

⁴² Diels i. m. 264.

⁴³ A Gorgias című dialogusban is látjuk; hogy Platon bizonyos kímélettel bánik a tekintélyes rhetorral. Bár Sokratesszel szemben természetesen neki is meg kell hátrálnia, de sohasem válik nevetségessé, mint pl. a nagyképű és hetvenkedő Polos.

Platon Apológiája Gorgiaséhoz, mert *apologia*, mert nagyon természetes, hogy két hasonló helyzetből, hasonló körülmények között megszületett védőbeszéd szinte szükségképpen megegyezik több vonásban vagy mozzanatban. H. Gomperz első összevetése után, aki a parallel helyekkel azt bizonyítja, hogy Gorgias Palamedese hiteles,⁴⁴ Wolff és különösen Morr vették tüzetesebben szemügyre ezt az összefüggést. S azt hiszem, hogy az ő kutatásaik után mindenkinek el kell fogadnia azt a megállapítást, hogy a két apologia között nyilvánvalóan van valamiféle, a pusztá véletlen mértékét jóval meghaladó szerkezeti és stílusbeli hasonlóság.

De most lássuk a bizonyítékokat. Mindjárt a legfontosabbal kezdem. S ha sikerülni fog egy esetben kétségtelenül felismerni az utánzás nyomait, akkor nagyon valószínű, hogy a többi egyező vonás is, legalább bizonyos mértékben, a mintadarab hatását tükrözteti vissza.

Idézem Morr legfontosabb érveit:⁴⁵ „Palamedes wirft Odysseus den Widerspruch vor, dass er ihm „σοφίαν καὶ μανίαν“ zugleich zuschreibt, „ὥπερ οὐχ οἶδον τε τὸν αὐτὸν ἀνθρώπον ἔχειν“ — § 25 —, und meint, „καίτοι πῶς χρὴ ἀνδρὶ τοιούτῳ πιστεῦειν;“ ebenso beschuldigt Platons Sokrates den Meletos — p. 24 C —, „ὅτι σπουδῇ χαριεντίζεται . . .“ — vgl. p. 27 E —, denn seine Anklage läuft darauf hinaus — p. 27 A — „ἀδικεῖ Σωκράτης θεοὺς οὐ νομίζων, ἀλλὰ θεοὺς νομίζων.“ Daher sagt ihm Sokrates ins Gesicht — p. 26 E — : „Ἀπιστός γ' εἰ, ὦ Μέλητε, καὶ ταῦτα μέντοι, ὥς ἔμοι δοκεῖς, σαντῶ.“

Jeden noch vorhandenen Zweifel besänftigt wohl folgende fast wörtliche Übereinstimmung:

„Palam.“ § 26: „εἰ μὲν οὖν εἰμι σοφός, οὐχ ἡμαρτον, εἰ δ' ἡμαρτον, οὐ σοφός εἰμι, ὥστε δι' ἀμφοτέρω' ἂν εἴης ψευδής.“	„Apol.“ p. 26 A: „... ἀλλ' ἢ οὐ διαφθείρω, ἢ εἰ διαφθείρω, ἄκων, ὥστε σὺ γέ κατ' ἀμφοτέρεα ψεύδεις.“
---	--

⁴⁴ H. Gomperz: *Sophistik und Rhetorik*, 9 és köv. 1.

⁴⁵ Morr i. m. 31.

Hogy a belső szerkezet és a stílus is rendkívül hasonló, azt első látásra is el kell ismernünk. De mielőtt messzebb menő következtetéseket vonnánk le, tegyük megfontolás tárgyává a következőket. A platoni Apológiának a történeti hitelesség szempontjából egyik legsebezhetőbb pontja kétségtelenül a hivatalos vád cáfolata. A védekezés 24 fejezetéből csupán 5 vonatkozik szorosan a Meletos által képviselt vádra. S a védekezés módja is nagyon meglepő. Sokrates Meletoshoz kérdéseket intéz, valószínűsítő párbeszédnek fejlődnek ki köztük, amelyeknek során kiderül, hogy Meletos egy zavart fejű ember, azt sem tudja mivel is vádolja voltaképpen Sokratest — hiszen most már atheistának mondja — s fogalma sincs arról, hogy tulajdonképpen ki rontja vagy javítja az ifjúságot. Úgy, hogy kiderül, hogy Sokrates nem is ronthatja az ifjúságot, legfeljebb akaratlanul; szóval nem felelős. S talán a hazai isteneket sem tagadhatja? Erre nem kapunk feleletet Platontól. Sokrates a vita során a hivatalos vádat az atheizmusig fokozza, s ezt aztán könnyen cáfolja kimutatván, hogy Meletos saját magával került ellentétbe: mert egyik percben atheistának mondta, majd azzal vádolja, hogy új „istenségeket“ (*δαίμονια*) hoz be. S így — mint éles gúnnyal többször megjegyzi Sokrates — tréfát űz a legkomolyabb dolgokkal (24c, 27a). Szóval egy komolytalan, ostoba ember: az ő vádaskodása tulajdonképpen nem is számít: a súlypont a régi vádakon van (28a).

A védekezésnek ez a módja, a hivatalos vádnak semmibe vétele hívta ki eddig is legjobban a kutatók kritikáját. Különösen feltűnő az, hogy a vád gerincét, a hazai istenek elhanyagolását, tulajdonképpen egészen elmellőzi. S míg az ifjúság-megrontása-vád ellen az egész Apológián keresztül több helyen is védekezik — hogy ő egyáltalán nem is tanít 19de, 33ab; tanukat állít, hogy nem rontott meg senkit 33cde, 34ab — addig az istentelenség vádjáról nem esik több szó. Csak a 31d hoz egy Meletosnak szóló

gúnyos oldalvágást,⁴⁶ amiből valami fény derül erre a homályos pontra. Sokrates itt céloz arra, hogy új istenségek behozásával bizonyára azért vádolta Meletos, mert hallott valamit a „daimonion“-járól, ami azonban egészen ártatlan dolog: valami gyermekkorra óta jelentkező belső hang, mely némely cselekedettől időnkint visszatartja ugyan, de sohasem ösztönzi semmire.

A védekezésnek ezen a fölényes, szokatlan és a vád szempontjából egyáltalán nem kielégítő módján Schanz-tól kezdve sokan megütköztek s azt mondták: minthogy nem képzelhető el, hogy Sokrates egészen kikerülte volna a legfontosabb vádpontot — hiszen nem volt semmi oka rá; Xenophonból tudjuk, hogy rendesen áldozott a hazai isteneknek (Mem. I 1, 2), tehát könnyen megvédhette volna magát — a védekezésnek ez a módja Platontól való. Platon szemében már a mythologia istenei nem sokat számítanak;⁴⁷ neki csak az a fontos, hogy az utókor előtt az egyetlen fontos vád: a régi komédia atheizmus-vádjá ellen védje meg rajongva szeretett mesterét.⁴⁸ Még Wilamowitz is, bár kimutatja a párbeszédes forma lehetőségét, nagyon ingadozik ennek a résznek a megítélésében; szerinte is alig lehetséges, hogy Sokrates ilyen röviden védekezett volna.⁴⁹

Tehát már pusztán az Apologia előadása is azt az alapos gyanút kelti bennünk, hogy itt nem a közvetlen történeti tudósítás áll előttünk. Itt nagyon messze tekintő

⁴⁶ „... δι μοι θεῶν τι καὶ δαιμόνιον γίγνεται, ὃ δὴ καὶ ἐν τῇ γραφῇ επικωμωδῶν Μέλητος ἐγράψατο.“

⁴⁷ V. ö. Politeia II—III könyve; különösen 379a—392d.

⁴⁸ A lényegben ez a vélemény érvényesül a következő kutatóknál: Schanz i. m. 68 és köv. l. — Bruns i. m. 210 és köv. l. — R. v. Pöhlmann: Aus Altertum und Gegenwart. München 1911, 59. — Th. Gomperz: Griechische Denker. II. 3. Aufl. Leipzig 1912, 83 és köv. l. — M. Pohlenz: Aus Platos Werdezeit. Berlin 1913, 19 és köv. l. — H. Maier i. m. 105 és köv. l. — H. v. Arnim i. m. 89 és köv. l. — H. Gomperz: i. m. Neue Jahrb. LIII 139 és köv. l.

⁴⁹ Platon. II. 51—52.

művészi és apologetikus célok csillannak föl a mélyen látó olvasó előtt. S most itt van előttünk egy retorikai kézikönyvben közkészen forgó mintadarab, amelyben a belső szerkezet, a védekezésnek tisztán formai jellege, sőt a stílus is feltűnően hasonló vonásokat tüntet fel. Palamedes is kimutatja, hogy Odysseus tulajdonképpen egy zavart fejű ember, ellentmondásokba keveredik; hogyan is lehetne neki hinni? Az egész vádaskodás nevetséges, bagatell dolog, józan ember nem is lehet hazaáruló (24—26). A forma is rendkívül hasonló: kérdés és felelet, aminek során kiderül a vádló tudatlansága. A Palamedes-Apologia egész első részének ez adja meg sajátos jellegét. S ha még hozzá vesszük, hogy vannak szinte szószerint egyező mondatok is, amint az idézett helyek mutatják, akkor meg kell állapítanunk, hogy *Platon ismerte Gorgias mintadarabját s a hivatalos vád cáfolatának megírásánál nyilvánvalóan erőteljesen felhasználta.*

Minthogy ez a rész belső szerkezetében épűgy mint a stílusában az utánzást kétségtelenné teszi, valószínűnek kell tartanunk, hogy a minta hatása egyebütt is észrevehető.

Különösen ilyen résznek látszik, ahol Sokrates magát Athén legnagyobb jótevőjének nevezi (36c) és kiemeli, hogy az athéniek magukat károsítják meg inkább, ha őt halálra ítélik, hiszen a legbuzgóbb serkentőjüket, gondviselőjüket vesztik el benne; s nem is biztos, hogy az isten ad még egy ilyen áldozatkész embert (30c—31a). Sokratesnek ezen a szinte szemtelen merészségén már az egyszerű olvasás közben is könnyen megütközhetünk.⁵⁰ Bármennyire köztudomású is, hogy a görögök nem voltak olyan érzékenyek érdemeik emlegetésében, mint mi,⁵¹ mégis ez a fok már természetellenesnek látszik; valószínűbb már magában véve is, hogy ezt ilyen nagyon hangsúlyozott módon a lelkes tanítvány vágja az athéniek

⁵⁰ Maier i. m. 105. — Wilamowitz: Platon. II. 55.

⁵¹ Horneffer i. m. 22—23.

szemébe. S most azt találjuk a retorikai kézikönyvben, hogy már Gorgias is Palamedest a hellének nagy jótevőjének tartja, felsorolja részletesen áldásos tevékenységét, találmányait (30) és kijelenti, hogy a *maguk kárára* cselekszenek, amikor megölik a hasznos jótevőt, a szövegségest (36).⁵²

S végül még néhány olyan hasonló részre hívom fel a figyelmet, melyek a platoni Apologia harmadik részében és a Palamedes Apologia befejező soraiban különösen szemünkbe ötlenek. Idézem Morrt: „Platon: Ap. 38c: „Ὁ πολλοῦ γ' ἔνεκα χρόνου . . . ὄνομα ἔξετε καὶ αἰτίαν . . .” Gorgias: Pal. 36: „(ἐὰν δ' ἀδίκως ἀποκτείνῃτέ με) καὶ τὴν αἰτίαν ἅπασαν ὑμεῖς ἔξετε τῆς ἀδικίας . . .”

Endlich: wie Palamedes in § 36 den Richtern in Aussicht stellt, dass ihnen wegen der weiten Verbreitung seines Ruhmes „παρὰ πᾶσιν Ἑλλήσι γνῶριμος ἡ κακότης καὶ φανερά,” ebenso weissagt Sokrates in Platons Apologie.⁵³

Vegyük még hozzá Platonból a megfelelő helyet 39c: „. . . πλείους ἔσονται ὑμᾶς οἱ ἐλέγχοντες, . . . καὶ χαλεπώτεροι ἔσονται, ὅσοι νεώτεροί εἰσιν, καὶ ὑμεῖς μᾶλλον ἀγανακτήσετε.” Ezt a részt már eddig is (egy két túlzó felfogástól eltekintve⁵⁴) a legtermészetesebb volt úgy magyarázni, hogy itt Platon mintegy bejelenti, hogy Sokrates fiatal tanítványai (bizonyára elsősorban magára gondol) folytatni óhajtják a „Mester” munkáját.⁵⁵ S most azt látjuk, hogy ezt a különben is nagyon valószínű magyarázatot a mintával való összevetés is megerősíti.

Ezek után természetesen — ebben is igazat kell adnunk Morrnak — nem mondhatjuk azt, hogy a III. beszédben található megjegyzés 41b „. . . ὁπότε ἐντόχοιμι Παλαμῆδι . . . ἀντιπαρὰβάλλοντι τὰ ἐμάντοῦ πάθη . . .” Sokrates történeti beszédjéből maradt ránk.⁵⁶ Sőt szinte

⁵² V. ö. Wolff i. m. 67—68.

⁵³ Morr i. m. 33.

⁵⁴ I. Horneffer i. m. 129 és köv. l.

⁵⁵ Maier i. m. 106—107. — Wilamowitz: Platon. I. 165, II. 59.

⁵⁶ Morr i. m. 34.

a nagy művésznek finom ujmutatását kell itt látnunk; Platon mintegy bejelenti, hogy szerencsétlen mestere sorsát *összevetette* a hasonlóképen járt Palamedes végzetével és az Apologia kidolgozásánál felhasználta a nagy stílus mesternek előtte fekvő mintadarabját: Gorgias Palamedes-Apológiáját.

Tehát Christ-Schmid irodalomtörténetének utalása⁵⁷ és H. Gomperz első-összevetése után⁵⁸ E. Wolff és főleg J. Morr kutatásainak felhasználásával mi is csak azt az álláspontot igazolhattuk, hogy *Platon szemei előtt az Apologia megírásakor nyilvánvalóan lebegett egy irodalmi minta s azt kimutathatóan felhasználta*. A vádcáfolat belső szerkezetében épügv. mint a stílusban, az egyes kifejezésekben, fordulatokban⁵⁹ feltétlenül észrevehetőek az utánzás nyomai. S ezek alapján most már nyugodtan ki lehet mondani, hogy az a túlzó állásfoglalás, amit Horneffer képviselt,⁶⁰ a teljes történetiség álláspontja, *objektív külső bizonyíték alapján* végleg megdőntöttnek tekinthető.

Az a nagy kérdés mármost, hogy a másik szélsőség, E. Wolff egyébként igen figyelemreméltó könyve, mely a formai és stílusbeli hasonlóságok nyomozásának a lázában teljesen el akarja ejteni az Apológiát, mint a per lefolyásáról tudósító történeti forrást, tartható álláspont-e? Mint már a bevezetésben is utaltam rá⁶¹ néhány elvi megjegyzésben, legyen szabad a részletes bizonyítás előtt előrebocsátanom: nyilvánvalóan nem az. S éppen ez lesz dolgozatom középponti feladata: noha megengedem és elismerem azt, hogy az Apológiát nem csupán egyszerű történeti tudósításnak kell tekintenünk, hanem az apologia-műfaj egyik remekbe készült irodalmi megnyilvánu-

⁵⁷ Christ—Schmid: Geschichte der griechischen Litteratur. I. 6. Aufl. 675.

⁵⁸ I. fentebb 16.

⁵⁹ I. bővebben Morr i. m. 30 és köv. I.

⁶⁰ I. előbb 3.

⁶¹ I. előbb 4. és köv. I.

lásának, mégis azt állítom s remélem, hogy a következő fejezetben sikerül is bebizonyítanom, hogy az Apologia főbb vonásaiban, sőt legnagyobb részében történeti forrásként használható. Még pedig nem csak olyan távolabbi értelemben, ahogyan Bruns szinte klasszikusan megállapította,⁶² hanem a per lefolyására, Sokrates valóban elhangzott beszédére vonatkozólag is. Természetesen nem mondhatjuk, hogy Sokrates egész beszédét úgy, ahogy elhangzott, reprodukálhatjuk, de mindazt, amit tudunk róla — s elég sok vonást lehet tisztázni — csak a platoni Apologiából tudhatjuk meg. A következő fejezetben tehát végig elemezve az egész Apológiát, azt próbáljuk megállapítani: hogyan és mit mondott Sokrates az utolsó nagy szereplése alkalmával?

⁶² I. előbb 6.

III. FEJEZET.

Sokrates történeti beszéde Platon Apológiájában.

Az előző fejezetben világossá vált előttünk, hogy Platon Apológiáját nem szabad egyszerű történeti tudósításnak tekintenünk, mert több vonásban feltűnően egyezik egy közkézen forgó és Platon előtt is bizonyosan ismeretes irodalmi mintával. És még egy nagyon komoly okunk van erre a feltevésre: Platon soha sehol sem mondja azt, hogy ő Sokrates beszédét pusztán reprodukálni akarta volna. Tehát maga sem tart igényt arra, hogy olyan mértékben tartsuk történetinek a munkáját, mint ahogyan Horneffer vagy nálunk Kerényi teszi. Kerényi szerint Platon „simító és alakító csak oly mértékig lehetett, ahogy a görög szónokok maguk is tökéletesebb irodalmi formában adták közre beszédeiket, mint amelyben elhangzottak.”⁶³ Véleményem szerint ez a nézet nem igazolható; ha Platonnak ez lett volna csupán a célja, bizonyosan megemlítette volna. S ha magát a kész művet tekintem, akkor is be kell rögtön látnom, hogy egy tökéletes művészi kompozíció áll előttem. Az Apologia *teljes* képet ad Sokratesről. Elmondja, hogyan *fejlődött* ki benne a hivatás tudata, miben is áll ez, mi a jelentősége Athénmai, sőt a jövő életében (31a), mi különbözteti őt meg a szofistáktól, mi is az a sajátos, különös „daimonion” (31d, 40abc), hányszor szerepelt nyilvánosan, miért nem

⁶³ Kerényi Károly: Platon és Aristoteles. (Olvasókönyv a gimn. VIII. osztálya számára). Budapest 1931, 134--5.

vett részt a politikai életben, mi az oka szegénységének stb. stb. A hivatalos vádat csak mellesleg cáfolja, hiszen az nem is fontos, ellenben a halálos ítélet kimondása után még egy meglehetősen hosszú elmélkedésben reflektál a történtekre és *részletesen* kifejti, hogy mi is lehet a más-világon. S hogy tökéletes legyen a bírák, azaz az athéni nép⁶⁴ fölsülése, megjósolja, hogy tulajdonképpen hiába ítélték őt el, mert ezután még többen fogják üzni az ő kellemetlen mesterségét (39cd). Vegyük még hozzá, hogy Sokrates beszéde biztosan improvizált volt — ezt mutatja világosan az Apologia beállítása⁶⁵ — akkor azt kell mondanunk, hogy még akkor is volna alapunk az Apologia teljes történetiségében kételkedni, ha Platon nyíltan ellenünk tanuskodnék. De Platon seholsem tagadja meg a maga művészetét. Itt is, mint a dialogusaiban, ránk bízva, döntsük el mi, mennyire történeti a nyilvánvalóan művészien kidolgozott munkája.

Viszont azonban kétségtelen, hogy az Apologia sok tekintetben más jellegű, mint a dialogusok s a történeti értéke is sokkal nagyobb.

Platon jelen volt a tárgyaláson. S ott volt az 500 bíró és nagy közönség is, köztük Sokrates barátai és ellenségei. S a pör kétségtelenül nagy feltűnést keltett, rendkívül érdekes volt. Mindenki ismerte a vádlottat, hiszen egész életét köztük töltötte; szinte mindenkinek volt vele valami kellemes vagy kellemetlen kapcsolata. Mindenki kíváncsian leste, mit fog most ez a különös ember mondani. Tehát bizonyosan mélyen belevésődtek az elhangzott szavak a hallgatók lelkébe. S a jelenvoltak legnagyobb része még élt, amikor Sokrates védőbeszéde megjelent, tehát Platon a maga hatását gyengítette volna, ha fiktív ábrázolását adta volna Sokrates magatartásának és védekezése főbb vonalainak.⁶⁶

⁶⁴ Az állandó megszólítás: „ὁ ἄνθρωπος Ἀθηναῖος”.

⁶⁵ Ezt bizonyítja a Memorabilia IV 8, 4 is.

⁶⁶ Burnet i. m. 63–64. — Kerényi i. m. 134.

A dialógusoknál sok tekintetben más a helyzet. Burnet rámutat arra, hogy nincs okunk feltételezni, hogy akár egyetlen dialogusnál is jelen lett volna Platon. Sok dialogus olyan korban játszódik le, amikor még gyermek volt, sőt a születése előtti időben. Sokszor csak egy emberrel beszélget Sokrates, tehát nincsenek ellenőrző tanúk; a Phaidonban meg alibit igazol Platon, hogy szabadon adhassa Sokrates szájába a maga gondolatait is. Tehát ezeknél csak a lehetőség van meg, hogy így beszélt Sokrates.⁶⁷ Itt azonban a nagy nyilvánosság előtt, úgyszólván az egész Athén színe előtt elmondott beszéd-ről van szó. Ezért mondja nagyon találóan Wilamowitz: „... wenn Platon das Gedächtnis des Sokrates retten, den Urteilspruch als ungerecht erweisen wollte, musste er damit rechnen, dass die Richter das Buch lasen, die anderen Sokratesschüler auch. *Da war er gehalten, die Gedanken wenigstens zugrunde zu legen, die Sokrates wirklich ausgesprochen hatte, und er musste sorgfältig vermeiden, was Sokrates gar nicht hätte sagen können.*“⁶⁸

Wilamowitznak e szavait teljesen igazolja az Apológiából világosan kiolvasható célzat is. Platonnak ugyanis nyilvánvalóan az a célja, hogy az élő beszéd benyomását keltse, hogy szinte megelevenítve lássuk magunk előtt a védőbeszédét mondó Sokratest. Ezt a célt szolgálják *az adatok és tanukra, nevekre való hivatkozások* (pl. 38bc), amelyek *legnagyobb része természetesen teljes történeti értékkel bír, történeti tudósításnak tekintendő*. Hiszen még önmagát is többször megnevezi Platon a tanuskodók között (34a, 38b). Ezek a vonások beleillesztve az Apologia művészi egészébe legalább is azt az illúziót ékajtiák keltetni, hogy így beszélt Sokrates. *Tehát bizonyosra vehető, hogy Platon minden lényeges vonáshoz, jelenethez történeti alapszint keres, mert ezt kívánta meg a maga művészi célkitűzése, stílusérzéke*. S ezért nincs igaza Wolffnak,

⁶⁷ Burnet i. m. 63.

⁶⁸ Platon, II. 51.

amikor Wilamowitz idézett gondolatát kritizálva kijelenti, hogy nem tudhatjuk, hogy az athéni olvasóközönség mit gondolt, amikor az Apológiát olvasni kezdte; nem mondhatjuk, hogy ők „eine sinngetreue Wiedergabe der wirklichen Verteidigung“ vártak volna benne, tehát Platont ez az érzés megkötötte volna.⁶⁹ Ha talán még ezt elismerjük is Wolffnak, világosan látjuk, hogy Platon művészi célkitűzése nem engedhette meg a valóságos beszédétől való tulságos eltávolodást. Épen ez a célkitűzés lesz a legfőbb vezérünk a történeti vonások, mozzanatok, adatok és jelenetek meghatározásánál; minthogy sajnos csak alig néhány vonást tudunk az Apológián kívül álló forrásokból igazolni.

Tehát most az adatszerűség, Platonnak a történetiséghez ragaszkodó művészi célkitűzése alapján és néhány külső forrás segítségével megpróbáljuk felvázolni, hogyan is beszélt Sokrates?

a) *Az egész beszéd jellege: rögtönzés és μετὰ λέγειν.*

Bizonyos, hogy Sokrates beszéde improvizált volt; ezt igazolja az Apologia egész beállítása. Sokrates meghallgatván a vádlók beszédeit, rögtönözve próbált felelni. De nem volt készületlen. Hiszen aki a görög peres eljárást ismeri, tudja, hogy meglehetősen hosszú folyamat játszódott le, mielőtt a vádlott a *δικαστήριον* elé került. Természetesen Sokrates is már a vád benyújtásakor,

⁶⁹ Wolff i. m. 94 l. 1. j. Ha Wolff itt még Thukydides Perikles-beszédeire is hivatkozik, mint szabadon, minden ilyen gátló gondolat nélkül költöttekre, meg kell állapítanunk, hogy az utalás nem egészen vág. Thukydidesnél a beszéd állandó műforma, meghatározott jelleggel; Platon csak egy Apológiát írt, egyetlen egy speciális, nagy föltűnést keltő esettel kapcsolatban. Itt más szempontok az irányadók. Különben is Thukydides sem írt semmi olyant, amit Perikles egyáltalán nem mondhatott volna. Hiszen Thukydides is egészen világosan megmondja I. 22 — mint Zeller már rámutatott (i. m. 197 l. jegyz.) — hogy iparkodott értelemben és tartalomban a lehetőségig ahhoz tartani magát, ami valóban elhangzott.

majd az *ἀνάγκη* és *ἀντινομία* alkalmával tájékozódott a vád pontjairól és az ellenfél főbb érveiről. S egészen biztos, hogy rögtön átlátta a helyzetet és lélekben rögtön reagált, megfelelt a vádakra, sőt a feleletét írásban is be kellett nyújtania az archonnak.⁷⁰ Továbbá semmi sem valószínűbb, minthogy a barátai között is megtárgyalták a dolgot.⁷¹ Tehát a lényegét tekintve, jól fel volt készülve és nem érték a vádbeszédek váratlanul. Úgy, hogy neki, aki egész életében részben maga is a gyakorlati rhetorikát művelte, részben a rhetorokkal vitatkozott, nem kellett túlságosan megerőltetnie magát, hogy akár rögtönözve is talpraesetten és a megfelelő erővel védekezzék. Tehát pusztán a rögtönzött jellegből még nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a történetiség ellen: legfeljebb a világosan felismerhető aprólékos szerkesztési és stílusbeli műgond írható Platon számlájára.⁷²

Hogy a rögtönzés mellett az egész beszéd *ῥῆος*-át a *μῆγα λέγειν* adta, az kétségtelen. Az Apológián végig vo-

⁷⁰ V. ö. Meier—Schömann—Lipsius: Das attische Recht und Rechtsverfahren. III. B. Leipzig 1915.

⁷¹ Véleményem szerint nem fogadható el a maga egészében a Mem. IV 8, 4—6 különben is kétes értékű híradása, (v. ö. Schanz i. m. 87) ahol Xenophon azt fejtegeti, hogy Sokrates egyáltalán nem beszélt a pöre előtt a vádról. Aki Sokrates vizsgálódó természetét ismeri, ezt nem tudja elképzelni. Annyi mindenesetre igaz lehet, hogy a szokott beszélgetés-programját nem túlságosan zavarta; hamarosan leszámolt vele. S hogy a daimonion akadályozta volna meg Sokratest a védőbeszédre való készülésben (Mem. IV 8, 5), ezt sem tartom történeti adatnak, mert Platon nem említi, holott az alkalma meg van rá. Csak azt mondja, hogy a törvényszékre jövetelben és a beszéd elmondásában nem akadályozta (40ab). Tehát valószínű, hogy itt már egy történeti mozzanat népies tovább fejlődéséről van szó épúgy, mint Xenophon daimonion magyarázatánál. Xenophon szerint ugyanis a daimonion nemcsak visszatart, hanem buzdít is, sőt Sokrates ennek alapján jóslatokat is osztogat a jóbarátainak (Mem. I 1, 2—9). Ez azonban már nem lehet történeti vonás, mert Platon világosan ellene mond (Ap. 31d).

⁷² V. ö. Morr i. m. 7—8. és Cron—Uhle—Struck: Platon, Verteidigungsrede des Sokrates. Kriton. Leipzig und Berlin 1929, 24.

nul ez a szín (V. ö. főkép 17c, 20e, 21a, 30c, 31e, 37a) az első sortól az utolsóig; különben is ez az ironikusan fölényes hang jellemzi állandóan Sokrates módorát nemcsak Platonnál, hanem Xenophonnál is (V. ö. pl. Mem. I 2, 32—37). Kétségtelen tehát, hogy ez a színézet Sokratesre megy vissza. De, hogy az utolsó szereplése alkalmával sem tört meg s nem változtatta meg a szokott stílusát, arra külső bizonyítékunk is van: a Kriton 52c, ahol a törvények szemére vetik Sokratesnek, hogy a tárgyaláson kérkedően viselkedett („ἐκαλλωπίζου“) és Diogenes Laërtios II 42, aki a bírák háborgását („θορυβησάντων δὲ τῶν δικαστῶν“) említi. Sőt erre bizonyíték az egész xenophoni Apologia is, amelynek értékéről, hitelességéről lehet vitatkozni, de az kétségtelen, hogy megszületését épen a közszájon forgó, megütközést keltő „μεγαληγορία“-nak köszönheti: „Γεγράφασι μὲν οὖν περὶ τούτου (t. i. a védekezése módjáról) καὶ ἄλλοι καὶ πάντες ἐτυχον τῆς μεγαληγορίας αὐτοῦ ᾧ καὶ δῆλον ὅτι τῷ ὄντι οὕτως ἐρρήθη ὑπὸ Σωκράτους.“ (Xen. Ap. I)

Tehát bizonyos, hogy Sokrates csakugyan nagyon önérzetesen, kissé gúnyosan, az ő *ειρωνεία* -jának megfelelően beszélt az utolsó nyilvános szereplése alkalmával. Ezt azért kell ennyire hangsúlyoznunk, mert fontos szempont az egyes részek történetiségének megítélésénél.

b) Az ellenajánlat.

Adatszerű jellegénél fogva biztosan történetinek kell tekintenünk az ellenajánlatot magában foglaló rövid részletet (38abc). Itt Sokrates elmondja, hogy ha pénze volna, azt szívesen fölajánlaná a halálbüntetés ellenértékéül; hiszen a pénzvesztéséget ő nem tekinti igazi károsodásnak. De mivel nincs, legfeljebb csak egy ezüst mnát tud felajánlani. Majd Platon, Kriton, Kritobulos és Apollodoros buzdítására felmegy harminc mnáig; s egyúttal őket nevezi meg kezeseinek. Itt olyan világos adatok vannak, amiket legfeljebb más értékesebb források ellentmondása

esetén vethetnénk el. Schanz meg is próbálta ezt a xenophoni Apologia alapján, de tévedését már Bruns is meggyőzően cáfolta.⁷³ De még egy külső bizonyítékunk is van e rész történetisége mellett: Diogenes Laërtios (II 41—42) is tud pénzbüntetés-ajánlatról. Adatai egy kicsit ingadozók, de világosan mutatják, hogy Sokrates magatartása nem volt túlságosan merev: egy csekély összeg felajánlásával eleget tett formailag az ἀντιτίμησις kötelezettségének.⁷⁴

Ez a pont az kétségtelenül, amire a történetiség hívei legbiztosabban hivatkozhatnak. Azt lehet mondani, hogy *Platon ebben a kis részben nyilvánvalóan történeti tudósítást akar adni*. Tehát neki ez is fontos volt, neki a történeti tudósítás is célja.⁷⁵

De menjünk egy lépéssel tovább. Hogy Sokrates a bűnösség kimondása után sem adta be a derekát, sőt büszkén viselkedett, *az egyetlen számbavehető ellenajánlatot: a száműzetést tudatosan mellőzte s kijelentette, hogy inkább választja a halált, azt tudjuk a Kritonból*.⁷⁶ A száműzetést elvetette, azaz a büntetés-ajánlatok eshetőségeit

⁷³ Schanz i. m. 82, 98—99. — Bruns i. m. 220 és köv. l. A xen. Apologia azt mondja, hogy egyáltalán nem tett ellenajánlatot. Schanz elvi fellogása alapján — t. i. hogy a xen. Ap. protestálás a platoni ellen — ezí a tudósítást tartja történetinek. Ma azonban már, mint az első fejezetben részletesen kifejtettük, a kis igényű xenophoni Apologia alapján már nem lehet Platonét ilyen lényeges vonatkozásban háttérbe szorítani. Már Bruns is, bár elvileg Schanz mellé áll, lehetetlennek tartja, hogy ezeket az adatokat Platon légből kapta volna.

⁷⁴ Diog. Laërtios először 25 drachmát mond, majd Eubulidesre hivatkozva 100-at emleget. Eubulides pedig — mint ugyancsak Diog. Laërtios említi II 108 és máshonnan is tudjuk (l. Pauly—Wissowa VI. 870) — a megarai iskolának volt tagja a Kr. u. 4. században, tehát hitelt érdemlő tudósító. Adata megegyezik Platonéval.

⁷⁵ V. ö. Wilamowitz: Platon. II. 50.

⁷⁶ Kriton 52 cd: „... εἰ τοίνυν ἐν αὐτῇ τῇ δίκῃ ἐξῆν σοι φυγῆς τιμῆσασθαι, εἰ ἐβούλουν, καὶ περὶ νῦν ἀκούσης τῆς πόλεως ἐπιχειρεῖς, τότε ἐκούσης ποιῆσαι. σὺ δὲ τότε μὲν ἐκαλλωπίζου ὥς οὐκ ἀγανακτῶν, εἰ δέοι τεθνάναι σε, ἀλλὰ ἡρώδ, ὥς ἔφησθα, πρὸ τῆς φυγῆς θάνατον.”

mérlegelte; tehát bizonyosra vehető, hogy a börtön és a pénzbüntetés épúgy szóba jöhettek, ahogy Platon adja. Ezek után nagyon valószínűnek látszik az is, hogy a büszke viselkedésének lényege az volt, hogy kijelentette: nem érzem magam bűnösnek, tehát nem ajánlhatok fel büntetést.⁷⁷ Majd mérlegelve szerény vagyoni helyzetét megajánl egy mnát, hogy a formának eleget tegyen.

Egyetlen vitás pont: vajon a prytaneiont megemlíttette-e? Platonon kívül még egy forrás (Diogenes Laërtios II: 42) is tud erről és hozzáteszi: emiatt ítélték nyolcvannal többen halálra, mint ahányan bűnösnek tartották.⁷⁸ Minthogy a büszke viselkedése és a büntetés ajánlattól való vonakodása kétségtelen tény, egyáltalán nincs kizárva, hogy Sokrates a maga tevékenysége jutalmául a prytaneiont felemlítette. Emiatt a hallatlan vakmerősége miatt ítélték nyolcvannal többen véglegesen a legsúlyosabb büntetésre; nem pedig azért, mert kijelentette, hogy öreg ember léteére már nem akar száműzetésbe menni, pénze pedig nincs.⁷⁹

Legújabb J. Morr egy Xenophanes-párhuzammal próbálja meg e részlet történeti voltát elvitatni. Hogy mindenki saját szemével láthassa, milyen túlzásokra vihet a motívum-hasonlóságot-vadászó és ebből a történetiség ellen érveket kovácsoló kutatás, szükségesnek tartom szinte az egész részletet bemutatni: azután, azt hiszem, nem lesz külön cáfolatra szükség.

⁷⁷ Ezt a vonást emeli ki a xenophoni Apologia is. Ez volt Sokrates magatartásának a lényege kétségtelenül. Úgy, hogy nincs is igazi ellentét a két Apologia előadása között. V. ö. Arnim i. m. 76.

⁷⁸ Diog. Laërtios II 42: A csekély pénzbüntetés-ajánlat miatt „... δορυβησάντων δὲ τῶν δικαστῶν, „ὅτινα μὲν, εἶπε, τῶν ἐμοὶ διαπεπραγμένων τιμῶμαι τὴν δίκην τῆς ἐν πρωτανείῳ σιτήσεως.“ καὶ οἱ θάνατον αὐτοῦ κατέγνωσαν, προσθέντες ἄλλας ψήφους ὀγδοήκοντα.“ Ez az adat is minden valószínűség szerint Eubulidestől származik; v. ö. 75. j.

⁷⁹ Wilamowitz: Platon. II. 50.

J. Morr i. m. 26—27:

(A Xenophanes idézet)

Diels Fr. V.² I. S. 45:

„Doch wenn einer auch durch körperliche Höchstleistungen den Sieg gewänne,

„ἀσποίσιν κ' εἴη κυδρότερος προσορᾶν.
καὶ κε προεδρίην φανερὴν ἐν ἀγῶσιν

ἄρουτο,

καὶ κεν σιτ' εἴη δημοσίων κτεάνων
ἐκ πόλεως καὶ δῶρον δ' οἱ κειμή-

λιον εἴη·

εἴτε καὶ ἱπποισιν, ταῦτά κε πάντα λάχοι

οὐκ ἔδω ἄξιός ὥσπερ ἐγώ, ῥώμης γὰρ
ἀμείνων

ἀνδρῶν ἧδ' ἱππων ἡμετέρη σοφίη.

Dieser Brauch „προκρίνειν ῥώμην τῆς
ἀγαθῆς σοφίης,“ ist nicht „δίκαιον“
da infolge sportlicher Siege nicht

„... ἂν δὴ μᾶλλον ἐν ἐννομίῃ πόλις εἴη.
σμικρὸν δ' ἂν τι πόλει χάσμα γένοιτ'

ἐπὶ τῷ

εἴ τις ἀεθλεύων νικῶ Πίσσο παρ' ὀχθῆς

οὐ γὰρ πιαίνει ταῦτα μυχοὺς πόλεως.“

Platons „Apol.“ p. 36 d;

„Der wahre Wohltäter
verdient

ἐν πρυτανείῳ σιτεῖσθαι,
πολύ γε μᾶλλον, ἢ εἴ τις ὁμῶν
ἱππῶ ἢ ξυνωρίδι ἢ ξεύγει
νενίκηκεν Ὀλυμπίασιν·

p. 36b „τί ἄξιός εἰμι πα-
θεῖν...;“

p. 36e: „... κατὰ τὸ δίκαιον.“

„... ἐγὼ δὲ εἶναι.“

„ὁ μὲν γὰρ ὁμᾶς ποιεῖ εὐδαί-
μονας δοκεῖν εἶναι,“

Amint látjuk, csakugyan két vagy három szó körül-
belül hasonlít; de hogy a belső szellem mennyire elütő, azt
maga is érzi: „Gewiss hat Platon in zwei Punkten ge-
ändert: *a*) indem er an Stelle des Gegensatzes von ῥώμη-
σοφίη den von völlig verdienstlosem Ruhm und Reichtum
des Olympioniken und höchst persönlicher Leistung des
Philosophen setzte, *b*) an Stelle materieller Verdienste
um die Stadt — οὐ γὰρ πιαίνει ταῦτα μυχοὺς πόλεως —
solche seelischer Art.“ S most jön a meglepő conclusio:
„Trotzdem ist die Entlehnung zweifellos.“ ?!? De azt hi-
szem, csak magának a szerzőnek. Hiszen még Wolff is,
aki hasonló utakon néha még merészebb következteté-
sekre jut, kétségtelennek látja itt „a sokratesi éthoszt“ és
keményen megrójjá Ivo Brunst, aki a fiatal Platon lelke-
sültségének tudja be a prytaneion megemléztését. „Es war
ein arger Missgriff von Bruns, in dieser Selbsteinschätzung

des Sokrates das sokratische Ethos zu verkennen.⁸⁰ Sie ist der reinste Ausdruck der *μεγαλοψυχία*, wie sie dem einzigen Staatsmann Athens zukommt.“ (Wolff i. m. 49.)

Csakugyan, ha a prytaneion-ajánlatot elvetjük, mi marad meg Sokrates kétségtelen *μεγαληγορία*-ja számára, ami annyira sértő volt, hogy nyolcvannal több bíró szavazott a halálára? Nem, ő nem félt a maga büntelenségét, sőt a hasznos szolgálatait hangsúlyozni; a jötevő pedig jutalmat érdemel, a város „*εὐεργέτης*“-e, a város nagy jutalmát: a prytaneiont. Tehát pusztán az Apologia előadása is nagyon valószínűvé teszi a prytaneion megemléztetését; ezt azután Diog. Laërt. híradása véglegesen megerősíti.

A kis bevezető fejezet (XXV.) nem nagy fontosságú. De a hangulata miatt (Sokrates nem lepődött meg az elítéltetésén, sőt inkább a szavazatok megosztlásán csodálkozik) továbbá azért, mert már igazoltuk, hogy az ellenajánlatot (nyilván a rövidsége és a helyzethez kötöttsége miatt) csaknem történeti tudósításnak szánta Platon, szintén Sokrates szavai hű tükrének tarthatjuk.

Tehát az Apologia második része lényegében történeti. Történetiek az adatok, történeti a beszéd hangulata.

c) A Meletos-cáfolat.

A Meletos-cáfolatnak, azaz a hivatalos vád cáfolatának (XI—XVc) történeti értékelését tulajdonképpen már a II. fejezetben megkezdjük, amikor megállapítottuk, hogy ez az az archimedesi pont, ahonnan világosan igazolható Platonnak a történetiséget formáló művészi célkitűzése az irodalmi minta Gorgias Palamedese segítségével.⁸¹ Az a nagy kérdés mármost, hogy viszont történeti szem-

⁸⁰ V. ö. Bruns i. m. 222.

⁸¹ I. előbb 16—19. Minthogy itt tulajdonképpen más szempontból ugyanazt a részt fejtegetem, kénytelen leszek többször is vissza-utalni, vagy röviden néhány gondolatot ismételni.

pontból mi az értéke ennek a résznek. Vagy talán teljesen elvetendő ez az egész részlet, mint egyszerű kölcsönzés, utánzás? Korántsem. Legelőször is le kell szögeznünk, hogy pusztán a forma miatt (hosszadalmas párbeszédek) még nem emelhetünk kifogást a történetiség ellen. Platon maga is utal rá, hogy a törvény kötelezte a vádlót, hogy a vádlott feltett kérdéseire megfeleljen (Ap. 25d), de máshol is találni erre példát, tehát lehetséges volt.⁸² S minthogy Platon kétségtelenül fontosnak tartotta a történeti tudósítást is, amint ez a szigorú adatszerűségéből és a tanukra, nevekre való hivatkozásból több helyen kitűnik,⁸³ valószínű, hogy ennek a résznek is volt valami történeti alapja. Elsősorban ilyen résznek látszik, ahol Meletos a sok faggatást meguntván és félvén, hogy kelepcebe kerül, nem akar válaszolni. Sokrates pedig biztatgatja: „ἀποκρίνον ὁ ἀγαθὲ· καὶ γὰρ ὁ νόμος κελεύει ἀποκρινοῦναι.“ (25d). Ennek a résznek csak úgy lehetett hatása az olvasók között, akkor volt igazán értelme, ha történeti reminiszcenciákra épült. Hiszen az egész beszédnek kétségtelenül az a célja, — mint már kimutattuk⁸⁴ — hogy az élő beszéd benyomását tegye, hogy szinte azt higgyük, hogy most beszél a bírák előtt Sokrates. Mármost Platon művészi stílusérzéke, a történetiséghez legalább a főbb vonásokban biztosan ragaszkodó célkitűzése nem engedhette meg, hogy — épen a hatás szempontjából — ilyen nagy résznek és ilyen jellemző résznek ne legyen hanglelt alapja. Azaz *elgondolhatatlan, hogy a faggatott és megzavarodott, felelni nem akaró Meletos arcképe légből kapott volna.*

Viszont kétségtelen, hogy Platon utánozta Gorgias Palamedését.⁸⁵ A belső szerkezet és a stílus egyaránt világosan mutatják ezt. Mármost az a szinte eldönthetetlen-

⁸² Meier—Schömann—Lipsius: i. m. III. B. 877.

⁸³ l. előbb 25.

⁸⁴ l. előbb 25.

⁸⁵ l. előbb II. fejezet.

nül nehéz kérdés: mennyi lehet mégis a történeti anyag? Próbáljuk meg a történeti és művészi elemeket szétválasztani.

1. Nagyon valószínű volt eddig is, hogy a hazai istenek elhanyagolásának a vádját nem egy szofista tréfával ütötte el Sokrates. De miután megvan az irodalmi minta, azt kell mondanunk, hogy bizonyosan innen vette ezt át Platon.⁸⁶ S az lehetett a célja — ezt el kell ismernünk Wolffnak⁸⁷ — hogy az istentelenség általános régi vádjával szemben igazolja Sokratest.

2. Mi marad meg hát Sokrates számára e vád cáfolatából? Biztos, hogy a daimonionra utalt, mint a vád egyik okára (31d) s az is biztos, hogy a daimonion lényegét kifejtette (31d) s ezzel a jelentéktelenségét a vád szempontjától nyilvánvalóvá tette. Úgy, hogy szinte elképzelhetetlen ezek után, hogy ne hozta volna kapcsolatba a váddal, azaz ne a vádat cáfolta volna vele elsősorban. Ezt a feltevésünket megerősíti, hogy a Meletosszal való vitalkozásnak is a daimonion a tengelye. S azután Platon, hogy az igazán lényeges vád, a régi komédia istentelenség vádjá ellen (hiszen Platon szemében biztosan nem sokat jelent a „hazai“ istenek tagadása; gondoljunk csak arra, hogyan bánik el a homerosi istenvilággal a Politeia II. és III. könyvében) megvédje szeretett mesterét, felhasználta a Palamedes-kínálta remek szofizmát és a helyzetre alkalmazta. Azaz Meletost a vita során arra az állításra készíti, hogy Sokratest teljesen *ἀθεος*-nak mondja. Ezt azután nagyon könnyű neki megcáfolni, hiszen Meletos önmagának mond ellent: előbb azt mondta, hogy új istenségeket hoz be, most pedig teljes istentelenséggel vádolja. Meletos azt sem tudja, mit csinál. Ez nagyon jól hat, minthogy megvan a történeti alaphangulata: 1. a zavart beszédű Meletos; 2. a daimonionról is szó esett; mind-

⁸⁶ 1. bővebben előbb II. fejezet.

⁸⁷ Wolff i. m. 94–95; — v. ö. még Schanz i. m. 71 és köv. l. — Morr i. m. 10.

erre nagyon jól rá lehetett építeni ezt a kis művészi bővítést, aminek megvan a maga messztekintő célja: a jelentéktelen Meletost egyszer s mindenkorra nevetségessé tenni s Sokratest az igazi vád ellen megvédeni az utókor előtt!

Még sokkal nehezebb a dolgunk a másik pont, az ifjúság-megrontása-vád cáfolatának megítélésénél.

1. Nagyon valószínű, hogy Sokrates itt is alaposan felhasználta a törvényben biztosított kérdezőgató jogát; hiszen nem lett volna „Sokrates“ ha erről — a kétségtelenül neki előnyt is jelentő — eszközről lemondott volna.

2. Platon művészi technikája, mint már többször hangsúlyoztuk, minden lényeges vonáshoz történeti alapszint keres, tehát ennél a fontos résznél szintén kell valami történeti magnak lenni.

3. Biztos, hogy az ifjak megrontásával és javításával voltak kapcsolatban Sokrates kérdései, hiszen ez volt a vád tartalma; s így mi sem valószínűbb, minthogy kiderült Meletos tájékozatlansága. Tehát a XII. c. lényegében történeti.

4. De a vita befejezése, ahol az derül ki, hogy tulajdonképen senki sem ronthatja szándékosan az ifjúságot, mert magának árt vele, tiszta szofizma s a befejező fordulatnak csaknem szószerinti megegyezése pedig nyilvánvalóan az irodalmi mintára, Gorgias Palamedesére mutat.⁸⁸

Míndezekből a megfontolásokból egy nagyon fontos elvi következtetést lehet levonnunk: *még ott is, ahol nyilvánvalóan használt Platon irodalmi mintát, ki lehet mutatni a történeti alapszint, a történeti vonásokat.* Viszont azonban az is nyilvánvaló lett előttünk, hogy ott, ahol Platon egészen szembeötlően háttérbe szorítja a hivatalos vádat, értelmetlennek és teljesen alaptalannak mutatja ki, és minden fontosságot a régi vádaknak tulajdonít, egy irodalmi mintadarab hatása alatt áll. Tehát most már elő-

⁸⁸ 1. előbb 16 és köv. 1.

zetesen is nagyon valószínűnek kell tartanunk azt, hogy az Apologia első részében (II—X. c.), a régi vádak rendszeres fejtegetésében, sok része lehet a történeti távlatból értékelő művész kezének.⁸⁹ De van ott egy pont, amellyel ez az egész rész nagyon szorosan összefügg s amely a történetiség világos ismertetőjelével (tanura hivatkozás) rendelkezik: a delphii jóslat-felelet megemléltése (21a). Evvel az isten-válasszal, mivel az első rész, sőt úgyszólván az egész Apologia megítélése tőle függ, külön kell foglalkoznunk.

d) A jóslat.

Az első beszéden, a tulajdonképeni apologián is a *μέγα λένειν* hangulata ömlik el, mint már láttuk. Felvetődik a kérdés, mi volt ennek a *μεγαληγορία*-nak a tartalma?

Az első pont, amin megütközhetnek a bírák s amit az adatszerűség és a tanura való hivatkozás miatt történetinek kell tartanunk: Sokrates bizonyosan felemlítette Chairephon delphii esetét: „*καὶ τούτων περὶ ὁ ἀδελφὸς ὑμῖν αὐτοῦ οὐτοσί μαρτυρήσει, ἐπειδὴ ἐκεῖνος τετελεύτηεν*” (21a). „Ez itt e!”, ez a Chairekrates⁹⁰ tanuskodik mellettem, mondja Sokrates. Tehát Chairekrates ott volt a tárgyaláson és igazolhatta, hogy Sokrates nem hazudik: a delphii jósda csakugyan megörvendezettette buzgó és heves követőjét⁹¹ Chairephont (aki azt a kérdést tette fel: van-e bölcsőbb ember Sokratesnél?) egy ünnepélyes „nincs”-csel, vagy egy egyszerű tagadó mondattal: „*μηδείς σοφώτερός ἐστιν*” (21a).⁹² Sokrates ezután elmeséli, hogy nagyon elcsodálkozott az isten feleletén 21b: „... *τί ποτε λέγει ὁ θεός, καὶ τί ποτε αἰνίσσεται*;” Hiszen ő egyáltalán nem tartja magát bölcsnek, már pedig az isten nem hazudhatik. Ezért elhatározta, hogy megvizsgálja az embereket, hogy ki-

⁸⁹ V. ö. Wilamowitz: Platon. II. 52.

⁹⁰ Chairephon testvére Chairekrates volt; lásd Mem. II 3, 1.

⁹¹ Ap. 21a: „... *καὶ ὥστε δὴ, οἷός ἦν Χαιρεφῶν, ὡς σποδρὸς ἐφ’ ὃ τι δομήσειεν.*”

⁹² Wilamowitz: Platon. II. 53.

mutathassa: ime ez bölcsebb, te pedig engem mondtál.⁹³ Így sorba véve a polgártársait, a politikusokat, költőket, kézműveseket, végül is be kellett ismernie, hogy az istennek igaza van: ő ugyan tudja magáról, hogy semmit sem tud, de a többiek még ezt sem tudják, s így mégis csak ő a legbölcsebb közöttük (23ab). Evvel a kellemetlen vizsgálódással azután nagyon sok ellenséget szerzett magának s ez az ellenséges hangulat szórta rá a komédia régóta közkeletű rágalmait, hogy a levegőben levő és a földalatti dolgokat kutatja, nem hisz az istenekben és a rossz ügyet is diadalra tudja vinni (23d). Ez a rövid tartalma ennek a jelentős résznek, mely a legtöbb kritikát hívta ki, éppen perdöntő fontossága miatt; ha ez történeti, akkor a tulajdonképeni védőbeszéd legnagyobb részben Sokratesre vezethető vissza. Éppen a kérdés fontossága miatt szükségesnek tartjuk az eddigi irodalmat kissé részletesebben belevonni tárgyalásunk menetébe.

A jóslat maga történeti; ezt bizonyítja Platon tanuállítása⁹⁴ (21a). Úgy, hogy még azok is kénytelenek ezt elfogadni, akik a leghevesebben tiltakoznak a beállítás történetisége ellen; vagyis az Apológiának ama híradása ellen, hogy Sokrates embervizsgáló tevékenysége a delphii eset hatása alatt indult volna meg.⁹⁵ T. i. Schantzól

⁹³ Sokán azon is megütköztek, hogy Sokrates itt észrevehető finom ironiával kezeli magát a jóslatot is; először kételkedik benne, megvizsgálja, hogy megcáfolhassa, később meg teljes hittel az egész hivatását erre vezeti vissza. (Pl. R. Pöhlmann: i. m. 54 és H. Gomperz a Neue Jahrb. 1924 idézett cikkében 164). Első pillantásra csakugyan feltűnik nekünk ez a vonás. De meg kell gondolnunk, hogy egy jósfeleletről van szó, ami igen gyakran homályos, kétértelmű „*αἰνιγμα*“ volt s amit meg kellett előbb gondosan vizsgálni, hogy mit is mond az isten, lehet-e a szavát szószertint venni. Tehát korántsem kísérte ezt olyanféle hívó, tiszteletteljes, kritikátlan meghódolás, mint amilyennel a keresztény ember fogadja az Írás prófétáinak szavát. Sokratesnél meg éppen az lenne a feltűnő, ha nem vizsgálná meg a lehető legpontosabban.

⁹⁴ V. ö. Wilamowitz: Platon. II. 52.

⁹⁵ Pöhlmann: i. m. 51; — H. Gomperz i. m. Neue Jahrb. LIII, 167; Wolff i. m. 70.

kezdvé sokan azt a véleményt képviselték, hogy a jóslatnak ez a beállítása nem lehet történeti, azaz nem származhatik Sokrates szájából, mert egyszerűen nem felel meg a történeti tényeknek. Sokratesnek már ismert bölcsnek kellett lennie, amikor Chairephon a delphii jósdát megkérdezte, hiszen csak így tudhatott róla Pythia Delphiben és így adhatta azt a választ: hogy senki sem bölcsőbb nála.⁹⁶ Szerintük tehát itt nyilvánvalóan Platon művészi beállítással van dolgunk. Platon tudja is, hogy ezt nagyon sokan rögtön átlátják; de ő a magasabb költői igazságot: hogy Sokratesnek valóban isteni hivatása volt, ilyen formában akarta érthetőbben kifejezésre juttatni. „Er sagt die Wahrheit, aber er erzählte sie wie ein Märchen. Er findet eine für den verständnisvollen Teil seiner Hörer allerdings sofort durchsichtige Form, die nur dem Übelwollenden noch für einen Augenblick den Kern seines Gedankens halb spielend verschleiert.“⁹⁷ E megdönthetetlennek látszó chronologiai érvelést Wilamowitz-Moellendorff ingatta meg először, amikor kimutatta, hogy semmi komoly akadálya nincs annak, hogy Sokrates hivatásában való megerősödését, azaz működésének igazi megkezdését a jóslattól származtassuk. Chairephon körülbelül 423 tájban kérdezhette meg a jósdát. Sokrates ugyan már azelőtt is vizsgálhatta az embereket, de akkor erősödött meg benne igazán a hivatás gondolata. Tehát maga Sokrates így állíthatta be a dolgot. (Platon II. 52—54).

Még tovább megy E. Horneffer. Hosszasan fejtegeti (i. m. 76—104), hogy Sokrates csak a „nyilvános“ embervizsgáló tevékenységét vezeti vissza a jóslatra. Már pedig ez a nyilvános tevékenység csak később, a Felhők megjelenése után kezdődhetett; hiszen a Felhők még csak a „*γορνιστήριον*“-ba zárkózott, az embereket kerülő bölcseledőt ismerik és még semmit sem tudnak az „utcai

⁹⁶ Schanz i. m. 73. — Bruns i. m. 210. — Pöhlmann i. m. 47. — Maier i. m. 112.

⁹⁷ Bruns i. m. 216.

prédikátorról“, akinek Sokratest Platon Apológiája rajzolja (i. m. 79—80). Már pedig elképzelhetetlen, — ha karikatúrát adnak is a komikusok — hogy egy a piacokon szereplő, emberekkel érintkező, embereket térítgető prédikátort, úgy ábrázoljanak, mint pl. Aristophanes a Felhők 362—363 soraiban: *„ὅτι βρενθύει τ' ἐν ταῖσιν ὁδοῖς καὶ τῷ φθαλμῷ παραβάλλεις κἀνυπόδητος κακὰ πόλλ' ἀνέχει κἀρ' ἡμῖν σεμνοπροσωπεῖς.“* S ne említenék, noha éppen az utcai viselkedésének jellemzéséről van szó, hogy az embereket megszólítgatja, velük beszédbe, vitába elegyedik és igyekszik őket meggyőzni. Tehát nyilvánvaló, hogy Sokrates csak későbbben kezdett hozzá polgártársai nyilvános vizsgálgatásához. Hiszen ez a fejlődés természetes útja: már előbb is bölcsekedett, sőt nagyfokú igénytelenségével, lelki fegyelmezettségével bizonyosan kiemelkedett a többiek közül (97),⁹⁸ de éppen a jóslat, ami kb. a Felhők idejére eshetik (101), vezette azután rá a maga igazi hivatására, polgártársai erkölcsi megjavítására, erre a nyilvános tevékenységre, ami éppen az öregebb korban válik egészen természetessé (76).

Horneffernek lényeges vonásaiban meggyőzőnek látszó érvelését H. Gomperz iparkodik cáfolni, illetőleg egyes pontokban módosítani.⁹⁹ Gomperz szerint a jóslat régibb, mint a Felhők, mert Chairephon régebbi idő óta tanítványa Sokratesnek (i. m. 164—165). Véleményem szerint ez egyáltalán nem döntő bizonyíték: nem tudjuk, hogy Chairephon csak a jóslat után csatlakozott volna Sokrateshez; később is megkérdeshette — kíváncsiságból, vagy hogy külső tekintéllyel is igazolhassa választását — vajon nincs-e Sokratesnél bölcsebb ember. Hiszen Gomperz maga is bevallja, hogy egy komikus sem céloz a delphii jóslatra, jöllehet alaposan minden oldalról gúnyolják Sok-

⁹⁸ Még az sincs kizárva, hogy természetfilozófiával is foglalkozott bizonyos mértékig, hiszen csak így érthető a későbbi merev elzárkózás (V. ö. Apol. 19bc. Horneffer i. m. 96; Maier i. m. 165).

⁹⁹ H. Gomperz i. m. Neue Jahrb. LIII, 129—173.

ratest és hűséges famulusát, Chairephont; de ezt avval magyarázza, hogy a jóslat nem keltett feltűnést (166). Elég gyenge érv, különösen ha megfigyeljük, hogy a következő lap jegyzetében viszont azt írja, hogy az athénieknek természetesen a delphii jósda *elismert* tekintély volt! (167 l. 2 j.) Ilyen módon tehát nem valószínű, hogy egy komikus sem célzott volna rá, ha a jóslatról bármily csekély tudomásuk is van.

Gomperz másik fontos érve, hogy Sokratesről egyáltalán nem tudjuk igazolni, hogy akár élete vége felé is „nyilvános“ tevékenységet fejtett volna ki. Iparkodik kimutatni, hogy a Memorabilia legtöbb elbeszélése csak alkalomszerű véletlen beszélgetésről számol be s egyáltalán nem kelt bennünk „nyilvános-tevékenység“-szerű benyomást. És Platonnál is egészben véve ugyanaz a helyzet. Tehát azért nem beszélnek a komikusok Sokratesnek nyilvános tevékenységéről, mert ilyen módon Sokrates a Horneffertől feltételezett mértékben sohasem működött (160 l. 2 j.). Azt mindenesetre el kell ismernünk, hogy Horneffer egy kicsit túloz, amikor Sokratest valóságos utcai prédikátornak akarja feltüntetni (i. m. 79—80); hiszen bizonyos, hogy Sokrates tanító-apostoli működése — szinte kizárólagosan intellektuális jellege miatt — nem azonosítható a bűnbánatot, vezeklést hirdető „prédikációk“ fogalmával, mint ahogy Horneffer teszi (78). Itt az Apologia előadása bizonyosan túlzott, amint az apologetikus célzathból természetesen következik s amint nemsokára lesz alkalmunk rámutatni; mindenesetre azonban meg kell állapítanunk, hogy az erőteljes nyilvános szereplés igenis kimutatható.

Még ha nem is volna csakugyan más bizonyítékunk Sokrates nyilvános, protreptikus tevékenységének igazolására, mint Platon Apológiája, akkor sem mondhatnók azt, hogy az Apologia előadása nem történeti. Még pedig abból az egyszerű okból nem, mert nincs jobb történeti forrásunk és mert az ellenkezőjét máshonnan nem lehet bizonyítani. De meg aztán egyenesen lehetetlen Platónról

feltételezni, hogy mikor mestere emlékét védeni akarja, merőben légből kapott, hazug színeket használ. Platon a lelkes tanítvány túlozhat, szépítheti mestere emlékét, sőt még tévedhet is, de hazugságot, pusztá fikciót nem tehetünk fel róla, amint ezt már Bruns klasszikusan leszögezte.¹⁰⁰ Tehát Sokratesnek ez a nagyon hangsúlyozott nyilvános tevékenysége is lényegében kell, hogy igaz legyen — már pusztán az Apologia alapján is (17c, 29cde, 30a—31c). De egyéb bizonyítékok terén sem állunk olyan rosszul, mint ahogy azt H. Gomperz hangsúlyozza, sőt maga Horneffer is panaszkodik (i. m. 78). Nézzük csak pl. a Mem. I 1, 10: „*Ἀλλὰ μὴν ἐκεῖνός γε ἀεὶ μὲν ἦν ἐν τῷ φανερῷ· πρῶ τε γὰρ εἰς τοὺς περιπάτους καὶ τὰ γυμνάσια ἦν καὶ πληθούσης ἀγορᾶς ἐκεῖ φανερός ἦν, καὶ τὸ λοιπὸν ἀεὶ τῆς ἡμέρας ἦν ὅπου πλείστοις μέλλοι συνέεσθαι. καὶ ἔλεγε μὲν ὥς τὸ πολὺ, τοῖς δὲ βουλομένοις ἔσῃν ἀκούειν.*“ Tehát Xenophon is világosan tanuskodik róla, hogy Sokrates egész nap „nyilvános“ tevékenységet folytatott. Reggel elment a filozófiai iskolákba és gymnasiumokba, ahol főként természetesen az ifjúsággal beszélgetett, de a nap többi részét ott töltötte, ahol a legtöbb emberrel találkozhatott és tárgyalhatott velük az ő szokott témáiról: *τί εὖσεβές, τί ἀσεβές* stb., mint Xenophon alább (I 1, 16) meg is mondja. Ez a tudósítás teljesen megegyezik Platon Ap. 17c-vel: „Legyetek elnézők — mondja Sokrates — ha úgy beszélek most is veletek, ahogy szoktam „... ἐν ἀγορᾷ ἐπὶ τῶν τραπεζῶν, ἵνα ὑμῶν πολλοὶ ἀκροάσι...“ Tehát itt is nyilvános tevékenységről van szó, nem a „*φροντιστήριον*“ -ba zárkózásról és büszke elvonultságról, mint a Felhők Sokratesénél. S hogy ez a tevékenység mennyire protreptikus jellegű volt (amellett, hogy természetesen Sokrates lényének megfelelően elsősorban a belátást akarta elérni, az észén keresztül iparkodott hatni) arra a Memorabilia egész hangulata és Platon Symposion-jának Alkibiades beszédje mellett klasszikus hely a Mem.

¹⁰⁰ l. előbb 6.

I 4, 1, amiré Maier is hivatkozik (i. m. 370 l). „Εἰ δέ τινες Σωκράτη νομίζουσιν, ὥς ἔνιοι γράφονσί τε καὶ λέγουσι περὶ αὐτοῦ τεκμαιρόμενοι, προτρέψασθαι μὲν ἀνθρώπους ἐπ’ ἀρετὴν κράτιστον γεγονέναι, προαγαγεῖν δ’ ἐπ’ αὐτὴν οὐκ ἱκανόν, σκεψάμενοι μὴ μόνον ἃ ἐκεῖνος κολαστηρίου ἕνεκα τοὺς πάντι’ οἰομένους εἰδέναι ἐρωτῶν ἤλεγχεν, ἀλλὰ καὶ ἃ λέγων συνημέρευσεν τοῖς συνδιατρίβουσι, δοκιμαζόντων εἰ ἱκανὸς ἦν βελτίους ποιεῖν τοὺς συνόντας.“ Bizonyosan állíthatjuk tehát, hogy Sokratesnél ez a nyilvános, protreptikus jellegű tevékenység — ami élete vége felé kétségtelenül jellemezte — tulajdonképen a Felhők után kezdődött és így nincs semmi akadálya annak, hogy az időrend miatt az Apologia tudósítását ne fogad hassuk el, mikor a delphii jósdá feleletétől keltezi Sokrates nyilvános tevékenységének megkezdését. Tehát Sokrates maga is így állíthatta be a dolgot, mert így volt. Különben is, ha elfogadjuk, hogy a jóslatot felemlítette Sokrates a tárgyaláson, amint hogy a tanuskodás miatt még Gomperz is kénytelen megengedni (i. m. 167), bizonyos, hogy azt valami összefüggésbe állította; még pedig a legvalószínűbb, hogy éppen abba, amit Platon ad, hiszen ez következik a legtermészetesebben a helyzetből és Sokrates vizsgálódó lényéből. Jobb forrásunk egyáltalán nincs. A xenophoni Apologia híradását Platonéval szemben még a hitelesség egyik legbuzgóbb védelmezője, Arnim sem meri elfogadni: „Bei Xenophon ist das Chairephonorakel als Ehrung des Sokrates durch die Götter ein Gegenstück zu seinem Daimonion. Man versteht leicht, dass wenn Hermogenes nur die Hauptstücke der Sokratesrede, losgelöst aus ihrem echten Zusammenhang überlieferte, diese beiden Dinge sich in seinem Bericht zusammenfinden, als Selbstanpreisungen des Sokrates, die schädlich gewirkt hatten“ (i. m. 87). Ha tehát Gomperz — a xenophoni Apologia szellemében — csak annyit akar elismerni, hogy Sokrates csak azért vágta ezt a bizonyítékot az athéniek szemébe, hogy lám, ez a régi, mindenütt tisztelt vallásos tekintély milyen jó véleménnyel van az ő magatartásáról,

(v. ö. xen. Ap. 13—14) ez egyáltalán nincs döntően bebizonyítva. Csak azt mutatja, hogy Gomperz Platon adataival szemben Xenophonnak, még pedig a xenophoni Apológiának tulajdonít nagyobb jelentőséget, holott ilyen igényekkel maga ez a kis mű sem óhajt fellépni. (V. ö. xen. Ap. 1 és 22).

E. Wolff új oldalról támadja meg a jóslat beállításának történetiségét. Kutatásának főcélja az Apológiát mint műfajt vizsgálni; tehát elsősorban a formai elemeket,¹⁰¹ azok eredetét és szerepét vizsgálja s következtet — legtöbbször elég merészen — a történetiség ellen. A szóban forgó esetben arra keres magyarázatot, hogy Sokrates hivatásának megrajzolásánál miért éppen a jóslat formát választotta Platon.¹⁰²

Erre a kérdésre a választ Wolff szellemtörténeti fel fogása szerint az egész Platont megelőző és körülvevő szellemi élet, főként az irodalmi megnyilvánulások vizsgálata adhatja meg. Itt találhatta meg Platon a mintát, amit azután a maga művében is alkalmazott. Szerinte ennek a tudósításnak megvan a szilárd helye a görög elhivatás-történetek tradíciójában, amelyekben a nagy bölcsek bejelentik, hogy miként részesedtek az isteni bölcsességben. Így látjuk ezt már Hesiodosznál, Epimenidesnél, Parmenidesnél. S most az Apológiában is egy ilyen kis elhivatás-történet előzi meg Sokrates filozófiájának tulajdonképeni rajzát... (i. m. 72). Azonban azt maga is elismeri, hogy ezektől a mythosoktól az Apologia elbeszélését egy dológ határozottan elválasztja: a jóslat-útján való elhivatás. Azoknál *álom* van *vizió*, ott kapják a *σοφία*-t; Sokrates *egészen másképen* jön rá a maga *σοφία*-jára, a *πολιτική τέχνη*-re: ő kap egy *αἴνιγμα*-t és ezt kell

¹⁰¹ Még pedig a legtagabb értelemben: nemcsak a törvényszéki beszéd formáiról van nála szó, hanem az egyes gondolatok, motívumok szellemi megjelenési formáiról is.

¹⁰² Természetesen Wolff szerint Platon Apológiája szabad műalkotás; föl sem tételezi, hogy ez a beállítás Sokratestől is származhatik. „Exakt” bizonyítékával a IV. fejezetben foglalkozunk.

megfejténie (i. m. 72). Ámde az ő szokott kérdései (τί οὐ καλόν; stb.) is ilyen αἰνίγματα-k, amelyek az embert először zavarba hozzák, aporiába ejtik, azután vezetik a φρόνησις -hez, a józan belátáshoz. Világos tehát — Wolff szerint — hogy Platon azért választotta Sokrates elhívásának rajzánál ezt a jóslat-formát, (nem pedig az álmot, a víziót, noha 33c és köv. azokat is emlegeti) mert ez felel meg Sokrates belső természetének, a pragmájának. Az ἐνύπνιον az álom sphaerájába, a δόξα világába való, a költőknek jó; ilyen módon Sokrates szerint nem lehet tudáshoz jutni. „Es entspricht Sokrates' Erweckerberufe, wenn sich auch seine Berufung in derselben Erkenntnisform vollzieht, die er selbst als die allein gültige anerkennt: der Erweckung. Wie er durch die elenktischen Fragen, seine αἰνίγματα die Menschen zur Erkenntnis ihrer selbst, der Normen ihrer geistigen Existenz und damit zum wahren Sein führt, so ist er auch selbst durch das αἶνγμα des Apollon des eigenen Wesens, der eigenen φύσις inne geworden: ist Sokrates geworden.“ (i. m. 73). Az αἶνγμα, mint az önismeretre vezető eszköz, már szilárd irodalmi forma: lásd Hesiodos Erga 202 és köv. l. Theognis 667 és köv. l. (i. m. 72—73).

Wolff gondolatmenete kétségtelenül szellemes, sőt szinte azt mondhatnók agyafurt; de egyáltalán nem meggyőző. Először is ki kell emelnem, hogy maga is elismeri, hogy a jóslat útján való elhívásra nem tudott irodalmi mintát találni (i. m. 72), pedig bizonyára nagyon keresett. Tehát ez egy egészen speciális eset. Ámde folytatja, az ő szokott kérdései is ilyen αἰνίγματα-k, amelyeket meg kell fejteni. Tehát — mondanók mi — egészen természetes, hogy ezt az istentől kapott αἶνγμα-t, amelynek a megfejtése neki különös élvezet lehetett, hiszen teljesen megfelelt a maga belső természetének, a pragmájának (v. ö. Wolff i. m. 73) nagy örömmel fogadta, fejtegette, azaz vizsgálgatta az embereket, gyűlölségre tett szert és mindezt el is mondta a törvényszéken. De Wolff korántsem ilyen egyszerűen következtet. Ő nála világos, hogy

mindezt csak Platon látta át igazán és — annak dacára, hogy maga is elismeri, hogy a jóslat történeti és felemlíthette Sokrates (i. m. 70) — Platon (az eredeti okát és összefüggését a jóslat felemlítésének mellőzve) állította be úgy, hogy mindez megfelelően Sokrates belső természetének és ilyen módon méltóképen tudja ábrázolni mesterét.

Nekem ez az egész okoskodás természetellenesnek látszik. Még ha igaz is, hogy az ainigma, mint önismeretre vezető eszköz, az irodalomban szokásos forma volt, — bár a Hesiodos és Theognis utalások elég messze eső jelenségek — miért nem ismerhette ezt maga Sokrates is és a maga *elismerten történeti esetében* miért nem nyilatkozhatott volna úgy, hogy az elbeszélése irodalmi mintákra emlékeztet. Wolffnak ez az érvelése tehát korántsem bizonyít a történetiség ellen, sőt — amint az egyes mozzanatokot a saját okoskodásából kiemeltük: az esetnek speciális voltát és hogy Sokrates lényének minden tökéletesen megfelel — épen ellene szól.

Megállapíthatjuk tehát ezek után, hogy semmi komoly okunk sincs a jóslat történetiségét és annak felemlítését kétségbe vonni; még pedig abban az összefüggésben, amit Platon ad. Hogy a jóslat jelentőségét Sokrates életére az Apologia előadása túlozza, azt már Wilamowitz is megengedi (Platon II 54) és részletesen bizonyítja H. Gomperz. Gomperz t. i. kimutatja azt, hogy a daimonionnal szemben, noha az már gyermekkorától élt az istenség hírnökeként Sokrates lelkében az Apologia tanúsága szerint (31cd), Platon nagyon kiemeli a delphii jóslat szerepét (i. m. 164). Ezt mi is szívesen elismerjük, sőt a mi bizonyításunk alapján is igazoltnak látjuk. A hivatalos vádnak semmibe vételénél biztosan (a Gorgiaszi mintadarab hatása alatt) Platon művészi keze dolgozott, hogy a régi vádak jelentősége minél teljesebben kidomborodhassék. Tehát az a hosszadalmas, fejlődéstörténeti beállítás, amit az Apologia elején találunk (II—Xc.), nagyon sok vonásban Platonnak tulajdonítandó. De hogy a történeti értéke-

lésnek már Sokrates valóban elhangzott beszédében is szerepe volt, azt a jóslat történetisége világosan bizonyítja.

e) *Az első beszéd harmadik része (XVI—XXIVc.).*

Bizonyosan történeti — közvetlen belátás alapján — az a részlet, ahol Sokrates kijelenti, hogy semmiképen sem lehet őt hallgatásra bírni; még akkor sem, ha ezzel a feltétellel szabadon eresztenék; ő nem hagyhatja abba az istentől rábízott foglalkozást. Ez Sokrates magatartásának lényege s emiatt kétségtelenül történeti vonás: ez a legnagyobb *μεγαληγορία*, ami elsősorban oka volt az elítélésnek, amint Wilamowitz világosan felismerte (Platon II 54). Teljesen beleillik a beszéd történeti hangulatába: Sokrates nem érzi magát bűnösnek és kitart a hivatása mellett, aminek lényegét, ártalmatlan voltát természetesen ki kellett fejtenie.¹⁰³ S ha még valaki kételkednék Sokrates magatartásának ilyen jellegében, hivatkoznom lehet a II. beszéd, a büntetésajánlat világosan igazolt történetiségére:¹⁰⁴ Sokrates magatartásának lényeges vonása a büntelenség tudata volt és ezt hangsúlyozta is. Sőt az is bebizonyosodott, hogy a városnak tett jó szolgálatait is kiemelte (*πρυτανειον*). Mármost, ha Anytos beszédére Sokrates reflektált, amint a platonai Apologia mutatja (29c), kétségtelenül elismerte, (volt benne ennyi humor) hogy igaza van Anytosnak: őt vagy nem kellett volna idehozni, vagy most már az ifjúság érdekében halálra kell adni — mert ő bizony semmiképen nem hagyhatja abba a maga jónak ismert, istentől kapott tevékenységét. Ezt Platon nem találhatta ki, aminthogy nem is vitatja senki; legfeljebb hallgaton mellőzik, mint például Schanz a történeti mozzanatok összegyűjtésénél (i. m. 103).

E részlettel kapcsolatban lehet a történetiség szem-

¹⁰³ Ez a gondolat is igazolja a jóslat-beállítás történetiségét.

¹⁰⁴ I. előbb 29—30.

pontjából a legjobban megítélni Wolff formai kutatásainak egyik legfőbb pontját. Wolff az Apologia felépítését ior-mai szempontból vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy a „*προαίρεσις*“, „die ethische Willenswahl“, (amit Aristoteles az E. N. 1111b 4 és köv. sorokban definiál) az Apologia nagy részének konstitutív formája.¹⁰⁵ Azaz tulajdonképpen azt akarja evvel mondani, hogy Platon, aki szabadon (lehetőleg a történetiségtől függetlenül) alkotta meg a maga Apológiáját, Sokrates beszédét úgy írta meg, hogy mintául vette az epikus és tragikus hősök beszédeit, amelyekben azok elmondják, hogy miért választják inkább a küzdelmet, fáradságot vagy akár a halált a szégyeneljes és gyáva élet helyett. Ezt a szabad, erkölcsi jellegű választást, önelhatározást nevezi Aristoteles „*προαίρεσις*“-nek. Így tett például Achilles is, akinek isten-anya előre megmondta, hogy ha megbosszulja Patroklost és Hektort megöli, ő maga is gyorsan meg fog halni; de Achilles inkább választja a halált, mint sem hogy nevet-ségesse váljék, ha nem teljesíti férfias kötelességét. (Ilias Σ 70 és köv.) Achilles esetét az Apológiában Sokrates is felemlíti, sőt Achilles szavait is idézi (28cd). Mármost Wolff ezt alapul véve (37) felsorol egy sereg ilyen és ehhez hasonló példát az eposzból és tragédiából s azután megállapítja: „Die angeführten Beispiele prohaireretischer Reden aus Epos und Tragödie zeigen, dass Plato seine Sokratesrede bewusst in die paradigmatischen Formen heroischer Menschendarstellung hineingebildet hat“ (i. m. 62).

Szinte lehetetlen csakugyan, hogy Platon, aki az irodalmat bizonyára jól ismerte, ne álljon az irodalmi minták hatása alatt. Hiszen kétségtelen tény az is, hogy az Apologia — ami a kidolgozást, nyelvet illeti — Platon alkotása; még pedig irodalmi igényekre jogot tartó, gyönyörű szép alkotása. Ezt igazoltuk a Gorgias Palamede-sével való összevetéssel is. Sőt a III. beszédben lévő

¹⁰⁵ Wolff i. m. 5 l. 2 j. és 54 l.

„ἀντιπαραβάλλοντι“, amit Platon ujmutatásának ismertünk fel (I előbb 21), nyilvánvalóan mutatja, hogy Platon csakugyan a hősök mellé állította Sokratest. Ezt tehát el kell ismernünk Wolffnak. Csak az a baj, hogy ezen megállapítások mögött ott lappang az a gondolat, hogy ha Platon ilyen művészettel alkotta meg az Apológiát, akkor itt nem igen lehet Sokrates beszéde után kutatni, amint ezt Wolff az értekezése végén nyíltan ki is mondja (i. m. 98—99). Holott ez a kettő még nem zárja ki egymást. Fontoljuk csak most meg a történetiség szempontjából a helyzetet.

Kétségtelen tény, hogy Sokratest halálra ítélték, még pedig főként azért, mert kijelentette, hogy a foglalkozását nem fogja abbahagyni (mint épen most igazoltuk) és mert nem ajánlta fel a bűnösség kimondása után sem az egyetlen lehetséges ellenajánlatot: a száműzetést.¹⁰⁶ Vagyis inkább választotta a halált (*προαίρεσις*), mint sem hogy az életmódjáról, tevékenységéről, isteni hívásáról lemondjon. Tehát *egészen bizonyosan prohairetikus magatartású volt* és nagyon hasonlított a prohairetist gyakorló hősökhöz; ezért lehetett olyan könnyen melléjük állítani. Sőt Platonnak úgy kellett ábrázolnia Sokratest mint egy epikus vagy tragikus hőst — mert a lényegét nézve az volt. De még az sincs teljesen kizárva, hogy Sokrates maga említette fel Achilles mindenkitől ismert példáját. Az egész beszéden végig vonuló büszke öntudata nem zárja ki ezt a lehetőséget sem. Tehát meg kell állapítanunk, hogy *Sokrates történeti beszéde volt hasonló az epikus és tragikus hősök prohairetikus beszédeihez; ezért kellett az Apológiát így megírnia Platonnak*. Természetesen a kidolgozásnál eleve is valószínű, hogy irodalmi mintákat is használt, bővített, színezett, stilizált. Ezt bizonyosan igazolják a Wolfftól felhozott helyek, különösen a Morrtól is, Wolfftól is egyaránt kiemelt Gorgiasi mintadarab.¹⁰⁷

¹⁰⁶ I. előbb 29.

¹⁰⁷ Wolff i. m. 67—68.

A másik feltétlenül történeti részlet a 33c—34b, ahol Sokrates az állítólag megrontott ifjakra és hozzátartozóikra hivatkozik: itt vannak elég szép számmal, ezek közül kellett volna Meletosnak valakit ellene tanúul felléptetni; sőt ha elfelejtette talán, ő még utólag is engedélyt ad neki; de persze ezek mind inkább mellette tanuskodnak. Ha talán nem is minden nevet említett fel Sokrates, amit Platon elénk ad, annyi bizonyosra vehető, hogy ezek mind ott voltak s ezek közül hivatkozott néhányra. E részlet történeti jellegét nagyon megerősíti, hogy közvetlen kapcsolata van a hivatalos váddal: Sokrates úgy védekezik az ifjak megrontása vád ellen — ami a legtermészetesebb — hogy a jelenlévő tanítványaira, helyesebben beszélgető-társaira¹⁰⁸ s azok hozzátartozóira hivatkozik. Ezek el-lensúlyozzák azokat a kirívó példákat, amiket a vádlók bizonyosan felemlítettek: Kritiaszt és Alkibiadest, hiszen az Apologia 33a is szinte bizonyosan erre céloz.¹⁰⁹ Itt Sokrates a felelősséget energikusan elhárítja magától: ő senkinek sem engedett az igazság ellenére; „οὔτε ἄλλω, οὔτε τούτων οὐδενί, οὐς οἱ διαβάλλοντες ἐμέ φασιν ἐμοὺς μαθητὰς εἶναι.“ Tehát bizonyosan emlegettek a vádlók olyan embereket, (elsősorban Kritiasról és Alkibiadesről lehet szó; ezt mutatja Xenophon is, Mem. I 1, 12 és köv.) akik Sokrates körében időztek egy ideig s azután az athéni állam életében rosszemlékű vezető szerepet játszottak. Ez ellen a vád ellen először úgy védekezett, hogy erőteljesen hangsúlyozta, hogy tulajdonképen neki nincsenek is tanítványai, tehát nem vállalhat felelősséget senkiért (33b), másodsorban pedig felsorolja a jelenlévő ifjú barátait, beszélgető társait, akik természetesen igazolják a beszélgetések ártalmatlan voltát (33c—34b).

E két részlet tehát az első beszéd harmadik részében történetinek tekintendő. Feltűnő azonban, hogy az összes

¹⁰⁸ Mert Sokrates tiltakozik az ellen, hogy neki tanítványai vol-nának (19d, 33a).

¹⁰⁹ V. ö. Arnim i. m. 91.

többi mozzanat, ami a retorikai technika szerint a *λόγον διδόναι τοῦ παροισχομένου βίον* célt szolgálja, érintkezik a Palamedes-Apologia megfelelő helyeivel. Miután néhány esetben már világosan észleltük a hatás nyomait, fel kell tennünk, hogy itt is lehetséges, hogy a kikerekítés, Sokrates arcképének tökéletes ábrázolása céljából Platon a gorgiasi minta szerint egyes részleteket jobban kidolgozott vagy egyenesen beleillesztett ebbe a ruganyos és könnyen bővíthető részbe.

A legfeltűnőbb részlet, ami a kritikát kihívja, kétségtelenül a 30a—31c; amint Maier is (105), Wilamowitz is (Platon II 55) kiemeli. Nagyon valószínű, hogy itt már Platon beszél: szemébe vágja az athénieknek, hogy Sokratest tulajdonképpen nem is károsíthatták meg, mert nem volna illő, hogy hitványabb ember a kiválóbbnak árthatson (31d); Sokrates munkája hasonló a bögyölyéhez, amely a nemes, de lusta paripát ösztönzi (30e—31c). Vegyük ezt a részt kissé szorosabban szemügyre.¹¹⁰

Mínt hogy a prytaneion megemlézése kétségtelen,¹¹¹ biztos, hogy Sokrates hangoztatta, hogy ő tulajdonképpen a város jótévője. Tehát annak a gondolatsornak is, amit Platon a 30a—31c elénk ad, van történeti magja. Itt emlegeti Sokrates, hogy a legnagyobb jótétemény a városra az ő szolgálata (30a); hogy magukat károsítják meg inkább az athéniek, ha őt halálra adják (30c); sem Meletos, sem Anytos nem árthat neki; nem is volna jogos, ha a kiválóbb embernek a hitványabb árthatna (30cd); nem is magáért védekezik, hanem a polgártársaiért, hogy el ne veszítsék az isten nagy ajándékát, a serkentőt, aki folyton ébresztgeti őket; hátha ezután nem kapnak még egy ilyent (30d—31a). Ennek az egész résznek meg van a történeti magja, alaphangulata a prytaneion-gondolatban: ha a

¹¹⁰ A következő rész tulajdonképpen bővítése és történeti szempontból való értékelése lesz a II. fejezetben már részben bemutatott összehasonlításnak.

¹¹¹ I. előbb 32.

prytaneiont Sokrates megemlítette, akkor szükségképen kell, hogy kiemelte legyen előbb a maga szolgálatát a város érdekében, az *εὐεργέτης* voltát. Bár lehetséges, hogy Platon valamiben tovább ment, élénkebben színezte mestere tevékenységét, de ezt már nem dönthetjük el pontosan, ilyen finom mérőnk nincs — legalább is eddig úgy látszott. Az bizonyos, hogy a prytaneion-gondolat és az egész beszéden végig vonuló *μέγα λέγειν* egyáltalán nem zárják ki azt sem, hogy a híres „ἐμὲ γὰρ οὐδὲν ἐν βλάβῃ εἶεν οὔτε Μελήητος οὔτε Ἀννίτος und die Vergleichung des Sokrates mit der Bremse, die der Gott dem Rosse Athen gesandt hat, seine Trägheit aufzustacheln“ — amit Wilamowitz már Platon számlájára szeretne írni (Platon II 55) — is történetiek legyenek. Úgy hogy igaza van bizonyos mértékig Horneffernek, aki szemére veti Wilamowitznak, hogy nem elég következetes és tulságosan szubjektív: azt gondolja, hogy ő egyszerűen, apodiktikusan eldöntheti valamely rész történeti vagy költői voltát.¹¹² Csakhogy! Itt van előttünk Gorgias Palamedese, amit Platon bizonyosan felhasznált. Lássuk csak nem igazolja-e Wilamowitz finom pszichológiáját a két apologia összevetése. Nem a Palamedes hatása alatt emelte-e ki Platon Sokrates történeti jelentőségét, az ő *εὐεργέτης* voltát, e csírájában azonban történeti mozzanatot?

Ha az Apologia megfelelő pontjait (30c—31c, 36c) Gorgias Palamedesével összehasonlítjuk, feltűnő hasonlóságot találunk. S minthogy már bizonyos, hogy Platon Gorgias mintadarabját használta, azt kell mondanunk, hogy az a különben is nagyon valószínű feltevés,¹¹³ hogy a fiatal Platon rajongva szeretett mestere alakját hősi fokra akarja emelni, azaz közönséges nyelven szólva túloz, egyes részeket jobban kiszínez, ezzel az irodalmi mintadarabbal igazolható.

¹¹² Horneffer i. m. 116.

¹¹³ V. ö. Maier i. m. 104. — Wilamowitz i. m. II. 55.*

Hasonlítsuk most össze a megfelelő helyeket. Platon Apológiájában különösen megütközést kelt 30cd: „... οὐκ ἐμὲ μείζω βλάπτει, ἢ ὑμᾶς αὐτούς. ἐμὲ μὲν γὰρ οὐδὲν ἂν βλάπτειεν οὔτε Μέλητος οὔτε Ἄνντος· οὐδὲ γὰρ ἂν δύναιτο. οὐ γὰρ οἶομαι θεμιτὸν εἶναι ἀμείνονι ἀνδρὶ ὑπὸ χειρόνος βλάπτεσθαι.“ Ennek a résznek platoni jellegét Wilamowitz is (Platon II 55) nagyon kiemelte. S most azt olvassuk a Palamedesben 36: „οὐ γὰρ μόνον εἰς ἐμὲ καὶ τοκέας τοὺς ἐμοὺς ἀμαρτήσεσθε δικάσαντες ἀδίκως ἀλλ' ὑμῖν αὐτοῖς δεινὸν ἄθεον ἄδικον ἄνομον ἔργον συνεπιστήσεσθε πεποιηκότες, ἀπεκτονότες ἄνδρα σύμμαχον, χρήσιμον ὑμῖν εὐεργέτην τῆς Ἑλλάδος, Ἕλληνας Ἕλληνας, φανερὰν οὐδεμίαν ἀδικίαν οὐδὲ πιστὴν αἰτίαν ἀποδείξαντες.“ A stílusbeli és belső tartalmi egyezés — miután már egy esetben kétségtelenül megállapítottuk az utánzást¹¹⁴ — valószínűvé teszi, hogy Platon itt is valamit hozzáadott. Palamedes hangsúlyozza, hogy nemcsak a mostani, hanem a *jövőben* („τῶν μελλόντων“) élő helléneknek is a legnagyobb jótevője. Mert ő tette az emberi életet széppé, ügyessé; ő találta ki a hadi rendet, az írott törvényeket, betűket stb., szóval részletesen felsorolja és kiemeli a maga tevékenységét (30).

Platonnál Sokrates hangoztatja, hogy „ilyen ember nem igen akad majd még egyszer köztetek“ („τοιοῦτος οὐδὲν ἄλλος οὐ θαδίως ὑμῖν γενήσεται“) s miután részletesen kifejti, miben is áll az ő foglalkozása (29de, 30ab), összehasonlítja a tevékenységét a bögöly munkájával, mely a nemes, de lusta paripát folytonosan ösztönzi (30e). Az egész rész egy kissé gondolkozóba ejt és megütközést kelt: ebben igaza van Maiernek. S bár tudjuk, hogy a görögök nem voltak olyan szegénylősek érdemeik emlegetésében, mint mi,¹¹⁵ mégis ez a rész már inkább tulajdonítható Platonnak, aki messzebről, történeti távlatból értékeli mesterét. Nagyon valószínű, hogy ő,

¹¹⁴ l. előbb 19.

¹¹⁵ l. Horneffer 22 és köv. l.

a lelkes tanítvány vágja az athéniek szemébe, hogy *ilyen embert nem kaptok többet!* De miután az irodalmi minta előttünk van, kétségtelenül itt már Platon művészi kezének nyomait kell látnunk. Azonban itt is bebizonyosodott, hogy *történeti magja van a művészi bővítésnek, kidolgozásnak.* Abszolút bizonyosságra az egyes vonások szétválogatásánál természetesen nem tehetünk szert, de talán mégis sikerült ilyen módon mélyen bepillantani a dolgozó művész műhelyébe. Nem lehet itt huszárvágásokkal dolgozni: „ez a rész történeti,“ „ez a rész költői.“ A történeti mag megvan kétségtelenül itt is; a művész keze szötte azután tovább a fonalat, hogy a maga célját, mestere tökéletes igazolását elérhesse; hogy Sokrates lelki arképének, egyénisége mélységeinek minél színesebb és teljesebb rajzát adhassa.

A többi részlet is: a hadjáratok emlegetése, a politikai élettől való visszavonultság megokolása, a könyörgő jelenetezés visszautasítása, mind érintkezik a Palamedes-beszéd megfelelő helyeivel.

A stílusbeli hatásnak is, a belső gondolatrokonságnak is megvannak a nyomai. Palamedes így vezeti be védekezése harmadik részét¹¹⁶ 28: „περὶ ἐμοῦ βούλομαι εἰπεῖν ἐπίφθονον μὲν ἀλλήθῃς δέ.“ Sokrates pedig, amikor meg akarja okolni a közélettől való visszavonulását 32ab: „ἔγω δὲ ὑμῖν φορτικὰ μὲν καὶ δικανικά, ἀλλήθῃ δέ.“¹¹⁷

Palamedes, miután felsorolta jótéteményeit az emberiséggel szemben, felsorolja az egyéni kiválóságait 32: „οὕτε ἐν βουλαῖς ἀχρηστος οὕτε ἐν μάχαις ἀργός“; ennek megfelel Sokrates beszédében két hosszabb részlet:

¹¹⁶ T. i. Gorgias Apológiája is három részre osztható. Rövid bevezetés után (1–5) az első részben a hazaárulás bűnének lehetetlen és értelmetlen voltát mutatja ki Palamedes (6–21); a második részben egyenesen a vádlóhoz fordul és kimutatja, hogy az egy zavart fejű ember (22–27); azután következik a harmadik rész (28–37), ahol számot ad az eddigi életéről 28: „νὺν γὰρ ἐν ὑμῖν εὐθύνως καὶ λόγον ὑπέχω τοῦ παροικομένου βίου.“

¹¹⁷ V. ö. Morr. i. m. 31.

a két politikai szereplés elmesélése (31c—32c), a hadjáratok emlegetése (28e). S végül Palamedes kifejti, hogy, nem könyörög, körülbelül ugyanolyan érvekkel védve álláspontját, mint Sokrates.¹¹⁸

Mármost az a kérdés, elég ok-e ez a hasonlóság arra, hogy ezeknek a részeknek a történetiségét Sokratestól elvitassuk? Mindenesetre meg kell fontolnunk előzetesen, hogy Sokrates életének nagy részét a szofisták körében, a velük való vitatkozásban töltötte; tehát elméletben és gyakorlatban egyaránt nagyon jól ismerte a retorikai theóriák toposait is. Egyáltalán nincs kizárva, hogy ha nem is készült beszédére,¹¹⁹ védekezése néhány pontjában önkéntelenül is az elmúlt életéről is számot adott. Felsorolta a hadjáratokat, ahol ő megtette kötelességét a hazával szemben az archonok parancsának engedelmeskedve s kitérhetett a politikai élettől való visszavonulásának okaira is. Egészen kétségtelen azonban egy negatív történeti vonás: bizonyosan nem könyörgött kegyelemért bíráihoz; különben Platon nem írhatta volna meg a XXIII—XXIV. fejezeteket.¹²⁰ Akkor pedig nagyon valószínű, hogy viselkedésének okait is feltárta. Viszont! Egészen bizonyos már, hogy Platon szemei előtt ott lebegett mint irodalmi minta Gorgias Palamedese. A sok érintkezés ezt világosan mutatja. Platon meg akarta írni Sokrates életének utolsó fontos jelenetét annyi történeti elemet használva föl, amennyit csak lehet;¹²¹ de biztosan ki is akarta egészíteni ott, ahol csak Sokrates javára a retorikai theória megengedte, hiszen ez az apologetikus céljából világosan következik. S ekkor beilleszthetett egyes elemeket a minta hatása alatt. Természetesen ezek az esetleg beillesztett részek is történetiek távolabbi értelemben. Csak Sokrates nem mondta mindezt el a törvényszéken. Ezek után tehát

¹¹⁸ I. bővebben Morr összevetését i. m. 32.

¹¹⁹ I. előbb 26.

¹²⁰ Ezt még Schanz is elismeri i. m. 104.

¹²¹ I. előbb 25.

azt is lehetségesnek tarthatjuk, hogy e mozzanatok közül valamelyik, akár mindahárom Platon művészi kezének munkája.

Be kell ismernünk, hogy ebben véglegesen nem dönthetünk. A legvalószínűbb, hogy itt is, mint már másutt nyilvánvalóan felismertük, történeti alapvonásokat iparkodott Platon Sokrates javára kidolgozni; esetleg egy-két új, azonban magasabb értelemben természetesen történetileg hű vonást beilleszteni.

f) *Beszéd a halálos ítélet kimondása után.*

A történetiség szempontjából kétségtelenül a legvitásabb pont: beszélt-e, beszélhetett-e egyáltalán Sokrates a halálos ítélet kimondása után? Lipsius, úgy látszik, nem talált hasonló esetet, mert hangsúlyozza, hogy épen ez a beszéd mutatja, hogy Platon az Apologia megírásánál nem ragaszkodott szigorúan az attikai törvénykezési rendhez.¹²² Wilamowitz szerint világos, hogy az egész harmadik beszéd „eine rein künstlerische Erfindung.“ Senki sem hiheti, hogy az emberek ott maradtak, különösen az elítélők, akiknek olyan keményen megmondja Sokrates a magáét. Az ítélet végrehajtásáról gondoskodó tisztviselők pedig nem adták volna meg neki a szót. Csak a művészi szempont kívánja meg, csak a „toborzóírás“-nak kell Sokratest, mint győztest bemutatnia.¹²³ Vele szemben már Horneffer vitatja a beszéd lehetőségét, Burnet pedig egyenesen alaptalannak tartja Wilamowitz véleményét. Sokféle formáság lehetett még;¹²⁴ s ez nem volt rendes eset. Egy nappal a pör előtt koszorúzta meg a szent hajót Apollo papja. Senki sem várta ezt a kimenetet; felmerült a kérdés, mit csináljanak Sokratesszel. Ezt ott tárgyalta a bíróság. Phaidon 115d Kriton kezeskedik, hogy Sokrates nem szökik meg; s ez csakis akkor történ-

¹²² Meier—Schömann—Lipsius i. m. III. 928.

¹²³ Platon. I. 165.

¹²⁴ Platon maga is utal rá, I. 39e.

hetett, amikor a halálos ítélet ki volt mondva s a bíróság még nem oszlott szét. Kriton meg akarta menteni Sokratest a bebörtönzéstől, de az ő ajánlatát nem fogadták el. A xenophoni Apologia előadása is azt bizonyítja, hogy Xenophon Platont olvasta s nem látott benne lehetetlenséget. S ő ezt jobban tudhajtja, mint Wilamowitz.¹²⁵

Burnet véleményét igazolja a lényegét tekintve a mi vizsgálódásunk is. Szinte kézzel foghatóan felismertük, hogy Platon iparkodik a lehető legtökéletesebben azt az illúziót kelteni, hogy Sokrates valóban elhangzott beszéde áll az olvasók előtt. Ezt a célzatot szolgálják egészen világosan az adatok és a tanukra, nevekre hivatkozások, a helyezethez, a történeti hangulathoz való ragaszkodás.¹²⁶ Úgy hogy lehetetlennek tartjuk éppen a nyilvánvaló művészi célkitűzés alapján, hogy Platon ezt a részt teljesen légből kapta volna: *Sokrates bizonyosan nem hagyta el szó nélkül a δῖαοιήσιον*-t.¹²⁷ Néhány szóval rámutathatott arra az egészen természetes tömeg-lélektani okra, hogy azért nem tudott megmenekülni, mert nem adta be a derekát, nem sírángozott és nem rendezett jelenetet a gyermekeivel és a feleségével; de ő nem is fél a haláltól, csak a helytelen, a rossz cselekedettől (38c—39b); hiszen nem érheti a jó embert semmi igazán rossz, mert az istenek gondot viselnek rá; különben is olyan öreg már, hogy jobb neki meghalnia, mint élnie (41cd). Ezekkel a szavakkal, melyekben az önkéntelenül feltörő keserűség hamarosan megnyugvásba csitul el, átadta magát a bíróság embereinek (42a). Hogy a részletek illetően megállapítását lehet vitatni, nem tagadom. De hogy valami ilyesmit mondott Sokrates és így a harmadik beszédrészlet alapváza is megvolt Platon előtt, azt avval is bizonyítom, hogy Platon a dialógusokban is mindig keresi a történeti alapot, a valószínűség vázát. Akár a Kritont, akár a

¹²⁵ Burnet i. m. 161—162.

¹²⁶ I. előbb 25 és köv. l.

¹²⁷ V. ö. Croiset: Littérature Grecque. IV. 2. ed. Paris 1900, 235.

Phaidont nézzük, azt látjuk, hogy kézzelfoghatóan történeti épen a helyzet, a keret. Már a beszélgetés vezetése és tartalma sokkal kevésbé vagy egyáltalán nem tartozható történetinek. Tehát megállapíthatjuk, hogy Platon keresve-keresi az alkalmat, hogy minden mozzanatot, minden sokratesi beszélgetést a történeti valószínűség keretébe állítson. S így teljesen kizártnak kell tartanunk, hogy az *Apologia* egész harmadik részletét ilyen történeti alap nélkül, művészi technikájától eltérőleg alkotta volna meg.

Azt azonban nekünk is el kell ismernünk, hogy ennek a résznek van a legkevesebb köze a valóban elhangzott beszédhez. A Palamedes-Apológiával való összevetés már nyilvánvalóvá tette, hogy a híres jóslat, ahol Sokrates a követői buzgóságával fenyegetőzik (39cd), Sokratesnek a hősökkel való összehasonlítása, egysorba állítása (41ab), csak a lelkes tanítvány szájából természetes és elfogadható.¹²⁸ Továbbá feltűnő a bírák gondos szétosztása s az elítélőknek kijáró kemény szemrehányás (38c—40a), a daimonion magyarázathoz kapcsolódó hosszú elmélkedés a halál utáni eshetőségekről (40a—41c) s végül az egész részletnek szinte kínosan aprólékos művészi szerkezete.¹²⁹ Ami azonban a halálról való elmélkedések tartalmát illeti, nincs semmi akadálya, hogy lényegében ne Sokrates gondolatai hű tükrének tarthassuk. Csak nem a törvényszéken beszélhetett ezekről a dolgokról és különösen nem ilyen hosszadalmasan és rendszeresen. Sokkal valószínűbb, hogy a börtönben tárgyalták meg mindezt a jóbarátok látogatásai alkalmával; amint ennek a természetes lehetőségét a Kriton és Phaidon bizonyítja. De hogyha Wolff már azt mondja, hogy itt az „első platoni Hades-mythos”-szal van dolgunk, ezt egy kissé elhamarkodott és nagyon is általánosító következtetésnek kell tartanunk. Mert hogy Sokrates reméli, hogy az alvilágban az „igazi”

¹²⁸ I. bővebben előbb 20 és köv. I.

¹²⁹ V. ö. Cron—Uhle—Struck i. m. 25.

bírákra fog rátalálni, mint Antigone, vagy hogy kijelenti, hogy az embervizsgáló tevékenységét ott is folytatni fogja (s ebben nagyon hasonlít Amphiaraozhoz, Minoszhoz, Orionhoz vagy Herakleshez, akik szintén folytatják a mesterségüket¹³⁰) — ezekből a nagyon természetesen előbukkanó mondatokból még nem lehet ilyen merészen következtetni. Mi sokkal valószínűbbnek tartjuk, hogy egy-két ilyen gondolatot maga Sokrates vetett föl a börtönben s ezt azután Platon ide látta jónak beilleszteni. Az első „platoni” Hades-mythost — azt hiszem — továbbra is csak a Gorgiasban lehet keresnünk (523a—527e). Ott már nyoma sincs a bizonytalanságnak, Sokrates kereső, találgató tétovázásának: szigorú bírói vizsgálat után a jók jutalmat, a gonoszok büntetést nyernek (526bc). Sokrates pedig, sőt minden filozofus, bizonyosan a boldogok szigetére kerül (526cde).

¹³⁰ Wolff i. m. 65—66.

IV. FEJEZET.

A felépítés elve.

Ha most a részletes elemzés után visszatekintünk az eddigi vizsgálódásunkra, két dolgot állapíthatunk meg minden kétséget kizárólag. Először is világosan felismertük, hogy Platon az Apologia megírásakor egy irodalmi mintát vett tekintetbe s azt kimutathatóan felhasználta, tehát bizonyos mértékig a munkája úgy tekintendő, mint az apologia-műfaj egyik megnyilvánulása; másodszor viszont a mű egész beállítása és az adatokkal zsúfolt részletek azt a benyomást keltik, hogy az egész Apologia nem egyéb, mint az utolsó szereplésről való hűséges történeti tudósítás. De hogy csak az s nem is tart többre igényt, azt Platon maga sem meri seholsem állítani. Megkíséreltük az előző fejezetekben az egyes részleteket, mozzanatokot sorba véve szétválasztani a költészetet a történeti igazságtól; s ha talán egyes megállapítások a kérdés ropant nehézségei miatt nem is jelentenek végleges, objektív megoldást, mégis azt hisszük, annyit sikerült meggyőzően kimutatnunk, hogy ez a kettősség a munka nagy részén végig vonul. Egészen természetesen vetődik fel ezekután az a kérdés, milyen gondolat vezette tehát véleményünk szerint Platont Sokrates védőbeszéde megírásakor; vagy még rövidebben: mi az Apologia felépítés-elve? Mielőtt azonban kutatásaink végső következtetéseit levonnók, meg kell vizsgálnunk, csakugyan igazuk van-e H. Gomperznek és E. Wolffnak, amikor azt állítják, hogy az Apologia költői felépítettségének exakt külső bizonyítékát — mindegyiknek másban — már sikerült megtalálniok.

H. Gomperz a *Neue Jahrbücher* sokat idézett cikkében, miután megállapítja, hogy Platon Apológiája a legrégebb a Sokratest vádoló és védő írások között (a második a xenophoni *Apologia*, azután jön Polykrates vádirata s végül a *Memorabilia*), a következő merész kijelentéseket kockáztatja meg: „Schwieriger als im Verhältnis zu den anderen Anklage- und Verteidigungsschriften ist die zeitliche Ansetzung der platonischen Apologie im Verhältnis zu den übrigen Schriften Platons. Man hat besonders aus der Ankündigung jüngerer Nachfolger Apol. 39cd ihre Abfassung gleich nach Sokrates' Tod erschliessen wollen. Aber Platon hat sich immer als Nachfolger seines Meisters gefühlt und konnte auf dieses Verhältnis zu jeder Zeit anspielen. Ein anderer Umstand scheint mir bedeutsamer. Gegen Ende des „Gorgias“ (521c bis 522e) findet sich eine förmliche kleine Selbstverteidigung des Sokrates. Diese wäre ganz überflüssig, hätte damals die grosse Verteidigungsrede schon vorgelegen. Sie kann ihr aber aus einem besonderen Grunde nicht gefolgt sein. Sokrates sagt dort (522bc), wenn man ihn deswegen, weil er die Athener mit harten Worten zurechtweise, vor Gericht zöge, käme er in die grösste Verlegenheit; die Wahrheit, dass er dies eben im Interesse der Richter, überhaupt der Athener, getan habe, könnte er nicht sagen, ohne sie gegen sich aufzubringen und so bliebe ihm gar kein Weg der Verteidigung offen. Nun aber wählt er in der Apologie eben die Verteidigungsart, die er hier als unmöglich bezeichnet. Folglich konnte die Apologie nicht vorliegen, ja nicht einmal geplant sein, als diese Worte geschrieben wurden. Aber sie mögen zu ihrer Entwerfung den ersten Anstoss gegeben haben. Nicht lange nach dem „Gorgias“ wird sie jedenfalls erschienen sein. Übrigens zeigt die eben angeführte Stelle des „Gorgias“ neuerlich, dass die Apologie nicht die von Sokrates vor Gericht wirklich gehaltene Rede sein kann; denn wenn Sokrates vor Gericht wirklich „die Wahrheit“ gesagt hatte (die er doch in der Apologie unzweifelhaft sagt), wie konnte ihn Platon im

„Gorgias“ sagen lassen, eine solche Verteidigungsart könnte er nicht wählen und wüsste so überhaupt nicht, was er sagen sollte (*οὔτε τὸ ἀληθὲς εἶω εἰπεῖν . . . οὔτε ἄλλο οὐδέν*)“?

Ezzel szemben először is vitán felülállónak látszik, hogy a Gorgias későbbi, mint az Apologia. Ezt kétségtelenné teszi a filozófiai tartalomnak hasonlíthatatlanul nagyobb bősége.¹³¹ Mi csak egy pontra hívjuk fel a figyelmet, amit már a harmadik beszéd tárgyalásánál érintenünk kellett. Sokrates az Apológiában még csak találgatja, mi is lesz a halál után; vajjon teljes megsemmisülés vár-e reánk, vagy átköltözünk egy másik helyre, ahol majd bizonyára az eddig meghalt összes lelkek találkozni fognak. S ekkor Sokrates finom iróniával s egyúttal a hivatása betöltésében boldogságot találó ember lelkes örömeivel mondja, hogy neki ott is jó lesz, mert folytatni tudja a maga kedves tevékenységét (Ap. 41abc). Ennek a gondolatsornak sokratesi jellegét épen ez a találgatás, a mégis csak legyőzött lángésznek egy kis fájdalommal aláfestett szelid iróniája adja meg.¹³² Platon már korántsem elégszik meg ezzel a megoldással. A tökéletes, a csodálatos Mester, akinek ő egész életét szentelni akarja, *biztosan* nem bukhatik el, nem tiporhatja el végérvényesen az ostoba tömeg. A győzelme nem lehet kétséges, ha nem itt, akkor a másvilágon. S csakugyan a Gorgiasban már egészen nyíltan odavágja Sokrates Kalliklesnek: meg vagyok róla győződve, hogy a legegészségesebb lelket tudom majd a bírónak felmutatni s a boldogok szigetére kerülök ép úgy, mint minden filozofus (526cd). Nem célunk, hogy a két munkát részletesen összevessük; de azt hisszük, hogy ebből az egy pontból is nyilvánvaló, hogy az Apológiát nem írhatta Platon a Gorgias után; annyira vi-

¹³¹ V. ö. Ueberweg—Praechter: Die Philosophie des Altertums, 12. Aufl. Berlin 1926, 239 és köv. l.

¹³² l. előbb 57.

lágosan látható a természetes tovább fejlődés.¹³³ De lássuk akkor mit tudunk felelni Gomperz felhozott nehézségeire.

Valóban igaz, hogyha a Gorgiasnak csak azokat a helyeit vesszük figyelembe, amiket Gomperz idéz, akkor meg kellene állapítanunk az ellentétet az Apologia és a Gorgias előadása között. De ha az egész részt a teljességében nézzük, akkor látjuk, hogy ezen úgynevezett „kis védőbeszéd“ alapján (mint Gomperz mondja) azt is be tudnók bizonyítani, hogy az Apologia teljes igazságot megmondó büszke hangja, a *μέγα λέγειν* történeti, meg azt is, hogy nem lehet történeti. S ebből világos, hogy e kiragadott részletek történeti szempontból nem értékesíthetők. De vegyük sorba a bizonyítékokat. Gomperz legfontosabb érve a Gorgias 522bc, ahol Sokrates azt mondja: *εάν τίς με ἢ νεωτέρους ἢ διαφθείρειν ἀπορεῖν ποιοῦντα, ἢ τοὺς πρεσβυτέρους κακηγορεῖν λέγοντα πικροὺς λόγους ἢ ἰδίᾳ ἢ δημοσίᾳ, οὔτε τό ἀληθὲς ἔξω εἰπεῖν οὐ δικαίως πάντα ταῦτα ἐγὼ λέγω καὶ πράττω τὸ ὑμέτερον δὴ τοῦτο, ὃ ἄνδρες δικασταί, οὔτε ἄλλο οὐδὲν ὥστε ἴσως, οὐ ἂν τύχω, τοῦτο πείσομαι.* Ha ezt a részletet egészen szószertint vesszük, akkor tulajdonképpen le kell vonnunk a következtetést: Sokrates egyáltalán nem is védekezett. H. Gomperz még ettől sem riad vissza. I. m. 172 l. 1 jegyzetében, miután a xenophoni Apologiat is elveti, mint történeti tudósítást, megállapítja: „Wie sich Sokrates wirklich verteidigt hat, wissen wir also nicht — ja nicht einmal, ob er überhaupt eine förmliche Verteidigungsrede gehalten hat. Nach gewissen Andeutungen im „Gorgias“ möchte man dies sogar bezweifeln (*ἰλιγγιώης ἂν καὶ χασμῶ οὐκ ἔχων οὐ εἴποις*, 486ab; *χασμήσει καὶ ἰλιγγιάσεις οὐδὲν ἦτιον ἢ ἐγὼ ἐνθάδε σὺ ἐκεῖ*, 527a).“ Azt hiszem, rögtön átlátja mindenki az eddigi vizsgálódásunk után, hogy ez már szembeötlő eltévelyedés. Akkor Platon, Xenophon (vagy akárki más a szerző) nein

¹³³ Morr (i. m. 27 és köv. l.) is megpróbál ez ellen a nagyon természetes felismerés ellen hadakozni, de érvei egyáltalán nem meggyőzőek. E. Wolff már pontról-pontra cáfolja i. m. 102–103. l.

írhatták volna meg az apologiájukat; s nem mondhatná Xenophon a Memorabiliában, hogy az összes emberek közül Sokrates védekezett a legbátrabban, megmondva nyíltan, büszkén az igazságot.¹³⁴ Hiszen épen ez a büszke, öntudatos nyílt beszéd, amin a bírák felháborodtak, a legkétségtelenebb történeti vonás, amit objektív külső érvekkel is sikerült igazolnunk.¹³⁵ Úgy hogy már ennek alapján megállapíthatnánk, hogy ezt a Gorgias-részletet nem lehet történeti tudósításnak vennünk. De ha tovább vizsgálódunk, azt látjuk, hogy a Sokrates-beszéd *μέγα λέγειν* színezetét a Gorgiasban levő „kis apologia“ alapján is igazolni lehet. Sokrates itt Kalliklessel vitatkozva kifejti, hogy ő sohasem azt tekinti, mi a kellemes a hallgatóságnak, szóval ő nem keresi a retorika színes, hízelgő eszközeit, hanem csak a „legjobbba“, azaz a célra az igazságra fordítja a figyelmét.¹³⁶ Valószínűleg úgy járna tehát, ha törvénybe idéznék, mint az orvos, akit a szakács bevádol a gyermekek bírósága előtt. A szakács t. i. azzal vádolja az orvost a gyermekek előtt, hogy ez egy gonosz ember, látjátok, aki csak kínoz benneteket, hánytat, keserű orvosságot ad, nem úgy mint én, sok mindenféle édességet: „*τί ἄν οἶει* — folytatja Sokrates Kallikleshez fordulva — *ἐν τούτῳ τῷ κακῷ ἀποληθύντα ιατρὸν ἔχειν εἰπεῖν; ἢ εἰ εἴποι τὴν ἀλήθειαν, οὗ ταῦτα πάντα ἐγὼ ἐποίουν, ὥ παιδες, ὕγιεινῶς, ὁπόσον οἶει ἂν ἀναβοῆσαι τοὺς τοιούτους δικαστάς; οὐ μέγα;*“ Kallikles kénytelen igent mondani (521e—522a). Mármost minthogy objektív külső bizonyíték alapján kétségtelenül történeti Sokrates *μεγαληγορία*-ja, bizonyos, hogy a Gorgias e részlete történeti reminiszcenciákat tükröztet vissza: Sok-

¹³⁴ Mem. IV 8, 1. „... *τὴν τε δίκην πάντων ἀνθρώπων ἀληθέστατα καὶ ἐλευθεριώτατα καὶ δικαιοῦτατα εἰπὼν* ...“

¹³⁵ I. előbb 27—28.

¹³⁶ Gorgias 521d „... *ἅτε οὐδὲν οὐ πρὸς χάριν λέγων τοὺς λόγους οὐδὲ λέγω ἐκάστοτε, ἀλλὰ πρὸς τὸ βέλτιστον, οὐ πρὸς τὸ ἡδιστον, καὶ οὐκ ἐθέλων ποιεῖν ἂν σὺ παραινεῖς, τὰ κομψὰ ταῦτα, οὐχ ἔξω δὲ λέγω ἐν τῷ δικαστηρίῳ.*“

rates nem kereste a rhetorók mézes-mázos szavait, hanem, mint a gyermekbírótság előtt álló orvos, kétségtelenül meg-meg mondogatta az igazságot, s ekkor a bírák fél-felzúdultak, mint az Apologia sok helyen mutatja. Tehát megállapíthatjuk, hogy a szóban forgó kis apologia egyes részletei épen homlokegyenest ellenkező értelemben, a történetiség érvei között is szerepelhetnek; így tehát nyilvánvaló, hogy itt Platon már egyáltalán nem akar történeti tudósítást adni, hanem csak a dialogus gondolatmenete hozza magával szükségképen hol ezt, hol azt a gondolat-fordulatot. Tehát ebben a kis apologiában nem lehet keresnünk bizonyítékot az Apologia költői felépítettsége mellett s nem lehet ezt a részletet az Apologia megalkotása első indítékának tekintenünk, mint ahogyan Gomperz óhajtaná. Legfeljebb annyit engedhetünk meg, hogy Platon az Apologiában csakugyan jobban kiemelte Sokrates *εὐεργέτης* szerepét, jobban rámutatott a városnak tett halhatatlan szolgálataira, mint már az apologetikus célzat is valószínűvé teszi és Gorgias Palamedesével való összevetés is igazolta. Tehát a kis apologia alaphangulatát történeti reminiscenciák és Platon gondolatai egyaránt színezik, de olyan nagyon összefonódott művészi szövedékben, hogy az egyes elemeket épen csak máshonnan, már esetleg épen az Apologiából igazolt mozzanatok alapján tudjuk szétválogatni. Azonban semmi esetre sem lehet ez a „kis védőbeszéd“ az a szilárd pont, az alap, ahonnan az Apológiát megítélhetjük.

E. Wolff szintén kétségtelennek látja, hogy a Gorgias csak későbbi eredetű lehet, s álláspontját Morr újabb érveivel szemben is meggyőzően igazolja (i. m. 103). Ő viszont az Apológiát nemcsak a Gorgiasszal, hanem Platon VII. levelével is összevetette s azt hiszi, hogy Platon belső fejlődésének a VII. levélben talált rajza nyilvánvalóan mutatja, hogy az Apologia egész első részének vezetőgondolata Platon sajátja; tehát itt az „exakt“ bizonyíték az Apologia költői felépítettsége mellett (Wolff i. m. 32—33). Megállapításának döntő erejét már Ritter

gúnyosan kétségbe vonja,¹³⁷ de nem cáfolja. Hogy helyesen értékelni tudjuk Wolff eme conclusióját, kissé részletesebben be kell mutatnom kétségtelenül érdekes és mélyen járó fejtegetéseit.

Wolff, Sokrates tevékenységének a lényegét kutatva¹³⁸ kimutatja, hogy Sokrates vizsgálódó munkájának nemcsak negatív szerepe volt (t. i. az embereket meggyőzni, hogy semmit sem tudunk), hanem pozitív tartalma is; *ἀρετή* (= *σοφία*) elnyerésére ösztönözte polgártársait (i. m. 22—27). Továbbá Sokrates az elenktikus tevékenységét nemcsak az egyén érdekében valónak, hanem a legfőbb *politikai* feladatnak is tekinti: az „alvó” várost neki öntudatra hoznia. „In der Erweckung des einzelnen zur Phronesis, in der *ἐπιμέλεια ψυχῆς ὅπως ἀρίστη ἔσται*, vollzieht sich die Wiederbelebung des Ethos der Polis, die Neugründung des Staates. Dieses Doppelziel finden wir auch an jener Stelle der zweiten Rede, wo Sokrates noch einmal sein Wirken wie in einer Summe zusammenfasst, 36c: . . . ἐπὶ δὲ τὸ ἰδίᾳ ἕκαστον ἰὼν εὐεργετεῖν τὴν μεγίστην εὐεργεσίαν, ὡς ἐγὼ φημι, ἐνταῦθα ἤα, ἐπιχειρῶν ἕκαστον ὑμῶν πείθειν μὴ πρότερον μήτε τῶν ἑαυτοῦ μηδενὸς ἐπιμελεῖσθαι, πρὶν ἢ αὐτοῦ ἐπιμεληθεῖν, ὅπως ὡς βέλτιστος καὶ φρονιμώτατος ἔσοιτο, μήτε τῶν τῆς πόλεως, πρὶν ἢ αὐτῆς τῆς πόλεως, τῶν τε ἄλλων οὕτω κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιμελεῖσθαι.“ (i. m. 27—28) „Wenn Platon hier nicht wie Xenophon Mem. I 1, 16 und unter anderen Gesichtspunkte 4, 6 die elenktischen Fragen in ihrer Mannigfaltigkeit ausführt, sondern aus ihnen (τῶν ἄλλων 36c) allein die nach dem Wesen der Seele und der Polis heraushebt, so bezeugt dies, dass er in diesen beiden Fragen den ethischen Gesamtkomplex repräsentiert sieht. Polis und Psyche erscheinen als die Pole des sokratischen Wirkens (*ἀνθρωπίνη καὶ πολιτικὴ σοφία*)“ (i. m. 28).

S minthogy Sokrates tudatában van annak, hogy ő

¹³⁷ Constantin Ritter: Sokrates. Tübingen 1931, 74.

¹³⁸ Das Pragma des Sokrates, Wolff i. m. 8 és köv. 1.

az állam igazi mivoltát keresi és erre buzdítja embertársait is, tehát a *περιεργάζεσθαι, πολυπραγμονεῖν* váddal szemben, szabad neki arra is igényt tartania, hogy ő az igazi vezető a *δμόνοια*-ra, ő Athén *egyetlen, igazi* államférfia (i. m. 28).

Wolff azt szeretné bebizonyítani, hogy ezt a megá-
 lapítást már az Apologiában is kifejezetten megtaláljuk.
 T. i. Sokrates Meletost a vita hevében arra a kijelentésre
 készíti (Ap. 24e és köv.), hogy az összes athéniek jobba
 tették az ifjúságot, egyedül Sokrates rontotta meg őket;
 s ekkor könnyen sarokba szorítja, rámutatván arra, hogy
 a többi *τέχνη*-nél éppen fordítva van Ap. 25a: „*Πολλήν γέ
 μου κατέγνωκας δυστυχίαν. καὶ μοι ἀπόκριναι ἢ καὶ περὶ
 ἵππους οὕτω σοι δοκεῖ ἔχειν; οἱ μὲν βελτίους ποιοῦντες αὐτοὺς
 πάντες ἀνθρώποι εἶναι, εἰς δέ τις ὁ διαφθείρων; ἢ τοῦ-
 ναντίον τούτου πᾶν εἰς μὲν τις ὁ βελτίους οἷός τ'
 ὦν ποιεῖν ἢ πάνυ ὀλίγοι, οἱ ἵππικοί, οἱ δὲ πολλοὶ
 ἐάνπερ συνῶσι καὶ χρῶνται ἵπποις, διαφθείρουσιν; οὐχ οὕτως
 ἔχει, ὦ Μέλητε, καὶ περὶ ἵππων καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων
 ζώων; πάντως δῆπου, ἐάντε σὺ καὶ Ἄνυτος οὐ φῆτε ἐάντε
 φῆτε πολλή γάρ ἂν τις εὐδαιμονία εἴη περὶ τοὺς νέους, εἰ
 εἰς μὲν μόνος αὐτοὺς διαφθείρει, οἱ δ' ἄλλοι ὠφελούσιν.
 ἀλλὰ γάρ, ὦ Μέλητε, ἱκανῶς ἐπιδείκνυσαι δι' οὐδεπώποτε
 ἐφρόντισας τῶν νέων, καὶ σαφῶς ἀποφαίνεις τὴν σαυτοῦ
 ἀμέλειαν, δι' οὐδέν σοι μεμέληκεν, περὶ ὧν ἐμὲ εἰσάγεις.*

Es bleibt dem Leser überlassen Meletos' Behauptung nach
 Analogie der Beispiele aus der *Techne* richtig umzudeuten.
 Wenn auch in der *πολιτικὴ τέχνη* es die *πολλοί* sind, die
 „verderben,“ und nur der eine Fachmann „besser macht,“
 dann folgt aus Meletos' Satz sein genaues Gegenteil: alle
 Athener verderben die Jugend, der einzige Sokrates macht
 sie besser. Die Einsicht, die Sokrates im „Gorgias“ in die
 Worte zusammenfasst 521d: *οἶμαι μετ' ὀλίγων Ἀθη-
 ναίων, ἵνα μὴ εἴπω μόνος, ἐπιχειρεῖν τῇ ὥς ἀληθῶς
 πολιτικῇ τέχνῃ καὶ πράττειν τὰ πολιτικὰ μόνος τῶν νῦν,*
 ist also schon in der Apologie ausgesprochen.“ (i. m. 29).
 S hogy végül már az Apologia is kimondja az államról a

Gorgias súlyos elmarasztaló ítéletét, azt az Ap. 32a bizonyítja Wolff, ahol Sokrates nyíltan kijelenti, hogy azért nem vett részt a politikai életben, mert *ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν τῷ ὄντι μαχοῦμενον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθῆσθαι, ἰδιωτεύειν, ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν*. S ezt a tételt a saját életéből 2 bizonyítékkal is (az arginusai hadvezérek esete és Leon elfogatása 32abcde) igazolja. S most harmadszor ütközik össze a polisszal; s nem nehéz előre látni, hogy az, amit két esetben a véletlen akadályozott meg, most be fog következni. „So geben die beiden Beispiele von Sokrates öffentlicher Tätigkeit, indem sie den Leser anhalten, sich das dritte, die Anklage des Meletos zu ergänzen, die empirische Bestätigung des Satzes, der als eine Wahrheit von allgemeiner, notwendiger Gültigkeit vorangestellt war, 32a: *ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν τῷ ὄντι μαχοῦμενον* stb. 1. fent. Die Tatsache, dass im athenischen Staat, gleichgültig ob er das Kleid der extremen Demokratie, der Oligarchie oder der gemässigten Demokratie trägt, für den wahren Staatsmann kein Raum ist, beweist, dass die Polis in ihrer Substanz, ihrem Ethos erkrankt ist.“

Mármost Platon a VII. levélben (324b—326b) ahol a maga fejlődéséről beszél, azt mondja, hogy ő épen Sokrates esetei által (Leon elfogatása és az elítéltetése) győződött meg arról, hogy az állam gyógyíthatatlanul megromlott. „Es wird zugleich deutlich, dass zwischen dieser Stufenfolge seiner politischen Erfahrungen und der Erfahrungsreiche, zu der sich in der Apologie die *τεκμήρια* mit der notwendig zu ergänzenden Verurteilung des Sokrates zusammenschliessen, eine innere Beziehung obwaltet. Die Folge des Geschehens, durch deren Erleben Plato der ihr innewohnenden Logik bewusst geworden war, dient in der Apologie dazu ihre innere Logik dem Leser zum Bewusstsein zu bringen. *Im Bericht der Apologie hat sich so Platos eigenes Erleben objektiviert.*“ Tehát itt Wolff szerint Platon élményéről van szó, a gondolatmenet

is Platoné. Már pedig „als Beweisziel der ersten Rede hätte sich die Einsicht ergeben, dass der Staat von Grund auf verderbt sei, weil er seinen einzigen Staatsmann nicht ertragen konnte. Da nun Plato im VII. Briefe diese Erkenntnis als seine eigene hinstellt — und zwar gewonnen an der gleichen Reihe von Erfahrungen, die er Sokrates zum Beweis dieses Satzes anführen lässt, so folgt mit Notwendigkeit, dass *der Aufbau des Ganzen Platos eigenes Werk ist* und dass er einzelne Elemente der wirklichen Sokratesrede, wo er sie benutzte, doch selbständig in die von ihm concipierte Sinneinheit eingegliedert hat.“ Tehát megvan az „exakt“ bizonyíték arra, hogy az Apologia Platon önálló munkája.

Iparkodtam lehetőség szerint hűen s így kissé hosszabb terjedelemben bemutatni ezt a kétségtelenül logikusan összefüggő és első olvasásra talán meggyőzőnek látszó fejtegetést, amely annyit mindenesetre megérdemel, hogy számot vessenek vele. Két pontba foglalható össze az egész gondolatmenet lényege. Az első: „Es hat sich gezeigt, dass der Sokrates der Apologie sich weder in seiner Stellungnahme zu dem politischen Problemkreis noch in der rücksichtslosen Aufdeckung des unversöhnlichen Gegensatzes zwischen dem gegenwärtigen Staat und seinem wahren Führer von dem Sokrates des „Gorgias“ unterscheidet, und es besteht kein Grund anzunehmen, dass jener Sokrates in minderem Masse Platos Überzeugung wiedergebe als dieser (i. m. 31—32). A második: Wolff szerint a lényeget tekintve ezt igazolja a VII. levél tudósítása is; sőt itt ugyanúgy Sokrates eseteire hivatkozik Platon a politikai élettől való visszavonulás megokolásakor, mint az Apológiában, tehát az Apologia gondolatmenete is Platoné.

Ezzel szemben meg kell állapítanunk a következőket:

1. Wolff maga is kénytelen hangsúlyozni, hogy a Gorgias már sokkal gazdagabb képet ad a sokratesi-platoni filozófiáról, mint az Apologia; hiszen épen e különbség

alapján teszi a Gorgiaszt későbbi időpontra, amikor Morréveit cáfolja.¹³⁹

2. Bizonyos, hogy a Gorgias már továbbfejlődés eredménye, amint a platonai Hades-mythos tárgyalásánál már nyilvánvalóan felismertük.¹⁴⁰

3. De hogy éppen a politikai feladatok, a politikai élet s Athén egész politikai történetének megítélésénél is erőteljes továbbfejlődés mutatható ki, azt is — nézetünk szerint — elég könnyű belátni.

Mint hogy nem célunk és nem is lehet feladatunk részletes összevetést adni, csak egy kirívó részletre hívom fel a figyelmet: Themistokles, Kimon és Perikles túlzó megítélésére (Gorgias 515a—520e). Sokrates itt sorba veszi a három nagy athéni államférfiút s kimutatja, hogy nem tették jobbra a polgártársaikat, tehát tulajdonképpen semmi érdemes dolgot nem cselekedtek; sőt éppen ők voltak a bajok okozói (519a). Hogy ez a merev szembenállás a politikai élettel s Athén politikai történetének ez a túlzó megítélése még nincs meg az Apológiában, az mindenki előtt világos. Wolff azonban egy konkrét részletösszehasonlításra, a Meletos-cáfolat első részére (l. előbb 66) tér ki s ebből szeretné bebizonyítani, hogy a Gorgias Sokratese sem mond többet, mint az Apologia. S arra a konklúzióra jut, hogy már az Apologia is *kimondja*,¹⁴¹ hogy Sokrates az *egyetlen*, aki az igazi politikai mesterséget folytatja. Ezzel szemben meg kell állapítanunk, hogy éppen Wolff összevetéséből is egészen szembeötlően az világlik ki, hogy ez még igenis *nincs kimondva* az Apológiában, hanem Wolffnak kell a rejtett gondolatot kihámoznia. Éppen ez a különbség a Gorgias és az Apologia előadása között: a Gorgiasban már szinte bántó élessel hangsúlyozza Platon Sokrates egyedüli, páratlan voltát a politikai élet terén is. Azt mindenesetre el kell ismernünk, hogy valami

¹³⁹ l. m. 103 és v. ö. előbb 133. jegyz.

¹⁴⁰ l. előbb 57—58 és 61.

¹⁴¹ „ausgesprochen“ Wolff i. m. 29.

hasonlóság van, sőt egészen világos a belső gondolati rokonság. A Meletosszal való vitatkozásban Sokrates érezteti, hogy épen fordítva van a dolog, mint ahogy Meletos állította: azaz inkább az összes athéniék rontják az ifjúságot, a hozzáértő, a jelen esetben Sokrates, pedig egyedül javítja őket. De ezt még *nem mondja* ki Sokrates és különösképp nem mondja azt, hogy ő ezt tisztán πολιτική τέχνη-nek tartja, mint ahogy Wolff szeretné beállítani (i. m. 29).

4. Ami pedig a Meletosszal való vitatkozásnak a tartalmát, anyagát illeti, az biztosan Sokratesre vihető vissza. Ezt világosan bizonyítják Xenophon írásai. Mem. I 2, 9 szerint Sokrates a legnagyobb határozottsággal a szakembereknek ad elsőséget a többiek felett: azok értenek a dologhoz, azok vihetik előbbre, tehát azoké az intézkedés joga nemcsak az egyes mesterségeknél, hanem a politikai életben is; s így van ez egészen természetesen a nevelés terén is (l. xen. Ap. 19—21).¹⁴² Tehát legfeljebb azt lehet kétségbe vonni, elmondta-e mindezt Sokrates ott a törvényszéken? Azonban a harmadik fejezet megfelelő részén (l. előbb 35.) azt hisszük már sikerült kimutatnunk, hogy a Meletos-cáfolatnak épen ez a része áll legközelebb a történeti beszédhez.

5. Bizonyos az is, hogy Sokrates maga is foglalkozott a politikai élet kérdéseivel. Ez nemcsak a vizsgálódó természetéből és a görög polis egyszerű, áttekinthető és az egyént erőteljesen a közhöz kapcsoló életéből következik szükségszerűen, hanem objektív külső bizonyítékunk is van rá: a Mem. I 1, 16 és I 2, 9. Ezek szerint Sokrates nemcsak vizsgálta az állam és államférfi fogalmát (I 1, 16), hanem kemény kritika tárgyává is tette a demokrácia szembetűnő fogyatékosságait (I 2, 9). Nem gon-

¹⁴² Ha a xenophoni Apológiát elvetjük is, mint Sokrates beszédére vonatkozó hiteles tudósítást, de a tartalmát sokszor figyelembe vehetjük. A Mem. I 2, 9 mindenestre biztosan igazolja, hogy a xenophoni Apologia e részlete sokratesi gondolatokat tartalmaz.

dolható el tehát az sem, hogy ha nem vett részt a politikai életben, legalább baráti körben ne tisztázta volna a visszavonulás okait. És azt sem lehet feltételezni, hogy mikor a két nyilvános szereplése csaknem az életébe került, ne vonta volna le fejtegetései közben a maga következtetéseit az állami élet helyes vagy helytelen voltát illetőleg. Akkor pedig nincs semmi akadályja annak, hogy az Apologia megfelelő részleteit Sokrates gondolatai hű tükrének tarthassuk.

6. Sőt a VII. levél is, ahol Platon a maga belső fejlődését rajzolja, teljes mértékben a mi fejtegetéseinket igazolja. Kétségtelen ugyan, hogy Platon Sokrates eseteire is hivatkozik, amikor a gyakorlati politikától való visszavonulásnak okait akarja feltárni, de nemcsak azokra, mint ahogyan Wolffi szeretné feltüntetni.¹⁴³ Sőt egészen világosan kifejti, hogy bár Sokrates gyászos kimenetelű esetei nagyon nagy hatást tettek rá, csak *lassankint* jutott el a maga elutasító álláspontjára: „σκοποῦντι δὴ μοι ταῦτά τε καὶ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς πράττοντας τὰ πολιτικά, καὶ τοὺς νόμους γε καὶ ἔθνη, ὅσῳ μᾶλλον διεσκόπουν ἡλικίας τε εἰς τὸ πρόσθεν προύβαινον, τοσούτῳ χαλεπότερον ἐφαίνετο ὁρθῶς εἶναι μοι τὰ πολιτικά διοικεῖν.“ Majd a további vizsgálódások eredményeképp megállapítja: „βλέποντα εἰς ταῦτα καὶ φερόμενα ὁρῶντα πάντα παντως, τελευτῶντα ἰλιγγίαν καὶ τοῦ μὲν σκοπεῖν μὴ ἀποστῆναι, πῇ ποτε ἄμεινον ἂν γίγνοιτο περὶ τε αὐτὰ ταῦτα καὶ δὴ καὶ περὶ τὴν πᾶσαν πολιτείαν, τοῦ δὲ πράττειν αὐτὸ περιμένειν αἰεὶ καιροῦς, τελευτῶντα δὲ νοῆσαι περὶ πασῶν τῶν νῦν πόλεων, οὐ κακῶς ξόμπασαι πολιτεύοντα.“

Tehát észrevehetjük, hogy Platon maga is szerves fejlődésről beszél; nem tekinti a politikai élettől való elfordulása végső okának már Sokrates halálát,¹⁴⁴ mint aho-

¹⁴³ VII. levél 324b—326b; Platon itt nem említi fel Sokrates prytaniskodását az arginusai hadvezérek elítélése alkalmával. Ez is már számbavehető különbség az Apologia és a VII. levél előadása között.

¹⁴⁴ V. ö. K. v. Fritz: Humbert, Polycratès et le Gorgias. Gnomon 9. B. 2. H. 1933. 92 és köv. l.

gyan Wolff egyes részek egyoldalú kiemelésével ezt bizonyítani szeretné. Sőt ez a rajz azt is megengedi, hogy esetleg másutt tett utazásai, más államok vizsgálata is hozzájárultak ahhoz a teljes elforduláshoz, ami a Gorgias beszélgetéseiben már megnyilatkozik. Annyit azonban természetesen nekünk is el kell ismernünk, hogy már az Apologia is mintegy csirájában magában foglalja Platon politikai gondolatait is;¹⁴⁵ de ebből még egyáltalán nem következik, hogy ezek a gondolatok nem származhattak Sokratestől. Sőt minthogy nyilvánvalóan kimutattuk, hogy Sokrates foglalkozott a politikai élet kérdéseivel is, biztosra vesszük, hogy az Apologia politikai nézetei lényegében Sokrates felfogását tükröztetik vissza. Ez a természetes és valószínű feltevés. Ezek a gondolatok fejlődtek azután tovább, mint a Gorgiasban is látható és ahogy Platon maga is kifejti a VII. levélben. Ellenben ha feltesszük, mint ahogyan Wolff hangoztatja, hogy már az Apologia Sokratese is teljesen Platon meggyőzését adja, mi marad meg Sokrates számára? Sokrates talán egyáltalán nem is nyilatkozott ezekről a kérdésekről? Mi ragadta volna akkor annyira meg az állami élet kérdései iránt különösen lelkesedő Platont, hogy minden gondolatát már az első munkájában (Wolff is elsőnek tartja i. m. 85) Sokrates szájába adja, ha mindezeknek nyoma sem volt a történeti személyiségben? Nem, ezt még így pusztán magában nézve is lehetetlen elfogadnunk. Xenophon azonban kétségtelenül bizonyítja, hogy a politikai élet is Sokrates kedves vizsgálódó területe volt. *Bizonyosra vehetjük tehát, hogy végső elemeikben azért egyeznek a politikai gondolatok az Apologiában, Gorgiasban és a VII. levélben, mert Platon politikai gondolkozásának alapjait is Sokratestől kapta.*¹⁴⁶

¹⁴⁵ V. ö. W. Jaeger: Platos Stellung im Aufbau der griechischen Bildung. Berlin und Leipzig 1928, 39 és köv. l. Utána megy tanítványa E. Wolff, de már kétségtelenül túloz.

¹⁴⁶ V. ö. E. Meyer: Geschichte des Altertums. IV. Stuttgart u. Berlin 1901, 447 és köv. l.

7. Mindamellett lehetséges, hogy Platon illesztette bele az Apologia első részének harmadik felébe Sokrates két gyászos nyilvános szereplésének a rajzát: hiszen kimutattuk, hogy épen e rész ruganyossága megengedi a részletekben való bővülést.¹⁴⁷ De az is nagyon valószínű, hogy Sokrates maga hivatkozott életének e két feltűnő eseményére; hiszen azt is láttuk, hogy tartalmilag teljesen sokratesi ez az egész részlet s a védőbeszédnek megfelelő helyén önkéntelenül is szóba hozhatta Sokrates a bátor helytállásnak e közismert két esetét. Bárhogyan is áll a dolog, az bizonyos, hogy az Apologia e kis részlete és a VII. levél gondolatmenetének részleges egyezése semmiképpen sem tekinthető „exakt” bizonyítéknak az egész Apologia költői felépítettsége mellett.

Tehát sem Gomperz, sem Wolff felhozott érvei nem elég súlyosak ahhoz, hogy az Apologia költői felépíttségének objektív, külső bizonyítékául szolgálhassanak. Hogyan képzeljük mármost a részletes elemzések után mi az Apologia megszületését s milyen célkitűzés vezethette Platont Sokrates védőbeszéde megírásánál?

Maga az élmény megrendítő volt Platon számára. Megtörtént a lehetetlen, az elképzelhetetlen: a legjobb, a legtökéletesebb embert istentelenség és ifjúság-rontás vádja miatt halálra ítélték; Athén városa, az athéni polgárok megölték a legnagyobb jótevőjüket. Platon már hosszabb ideje¹⁴⁸ vele volt, tudta, látta, hogy a vádak alaptalanok, kicsinyesek, nevetségesek; a tökéletes, a csodálatos Mesterhez föl sem érhetnek. S az volt a legbámulatosabb, hogy a Mester épen a halálában mutatta magát a legnagyobbknak. Sokrates védőbeszéde páratlan élmény volt a maga nemében: a vádlott hős — hiszen bizonyosan hősnek tartotta már akkor minden mélyen látó tanítványa — a büntelenség büszke öntudatával és a hatalmas szellemi fölényéből önkéntelen áradó finom iróniával ál-

¹⁴⁷ I. előbb 54—55.

¹⁴⁸ Kb. 407 óta; v. ö. Diog. Laërtios III. 6.

lott szemben korlátolt, szűklátókörű bírásaival. Nem alázkodott meg egy pillanatig sem; sőt keményen, a halála előtt álló nagy ember komolyságával, a kicsinyes hallgatósnak azonban felháborítónak tetsző nyugalommal tárta fel élete célját, tevékenységét, a városnak tett szolgálatait, s nem habozott az athéni polgárnak kijáró legnagyobb hivatalos elismerésre magát méltónak ítélni. E beszéd után az athéni filiszternek nem volt több kétsége: a bírák jogosan cselekedtek, ekkora arcátlanság nem érdemelhet kíméletet. A lélek mélyébe látó tanítvány, Platon, azonban ekkor ismerte fel igazán a Mester arcát, érezte át roppant lelki nagyságát, ekkor értette meg teljesen s lett egy életen keresztül hűséges szolgálója. Sokrates perbeszédével, az elítélés utáni viselkedésével és végül a halálával igazolta, véglegesen szentesítette életét, tanításait. S a meghalásnak e nagyszerű volta tette őt halhatatlanná. Platon számára többé nem halhatott meg a Mester, vérében, gondolataiban az ő szavai, mozdulatai, csodálatos lénye hullámozottak. Egész hátralevő életében nem tartotta magát másnak, mint Sokrates megértett lénye védelmezőjének, magyarázójának, hiszen ezért adja minden szép álmát, gondolatát a Mester szájába. Felébredt benne újra a Sokrates társaságában háttérbe szorult művészi ösztön s elhatározta, hogy minden művében ezt a kimeríthetetlen, a tömegnek érthetetlen, csodálatos embert fogja ábrázolni, magyarázni. Első dolog volt azonban az elítéltet rehabilitálni, csak azután következhetek a részletes magyarázatok és az egyes vonások bemutatása, igazolása. Azért már előzetesen is valószínűnek kell tartanom, hogy Platon első megjelent munkája az Apologia volt, csak azután következhetek a dialogusok. S ebben a feltevésben megerősít Platon saját kijelentése az Apologia III. részletében: „Sokrates“ jósol. 39cd: „... πλείους ἔσονται ὁμᾶς οἱ ἐλέγχοντες, οὐς νῦν ἐγὼ κατεῖχον, ὑμεῖς δὲ οὐκ ἠσθάνεσθε, καὶ χαλεπώτεροι ἔσονται, ὅσῳ νεώτεροί εἰσιν...“

Tehát Sokrates barátai között megindult a mozgolódás a Mester emlékének igazolására s a fiatal Platon az első

között, a leghevesebbek között lehetett. Itt mintegy bejelenti a tanítványok szándékát és saját élete művének megkezdését. Elképzelhetetlen számomra, hogy több, vagy akár egy dialogusa is már közkézen forgott volna, amikor ezek a sorok megjelentek.¹⁴⁹ Az Apológiával indulhatott meg tehát nemcsak Platon, hanem Sokrates többi barátai nyilvános irodalmi tevékenysége is. S amikor Platon a formát kereste, amelyben a Mester elítéltetésének rehabilitációja a legtökéletesebben oldható meg, akkor került a kezébe Gorgias, a köztiszteltben álló rhetornak kézikönyve, *Τέχνη*-jé s benne a Palamedes-Apologia. A két szereplő hős között a hasonlóság szembeötlő: mind a ketten igazságtalanul, sőt alaptalanul ítéltettek halálra, mind a kettő a saját környezetének, saját népének jótevője volt. A nagy rhetorművész a hazaárulás-vádat nevetséges, lehetetlen semmisségnek mutatja ki s a harmadik, a számot adó részben erőteljesen kidomborítja Palamedes szolgálatait; a fiatal Platon nagy örömmel állapította meg a hasonlóságot (Ap. 41b ἀντιπαράβαλλοντι) annál is inkább, mert Sokrates történeti beszédjében is meg voltak a hivatalos vád csekélyre becslésének és a jogos önérzetből fakadó életfeladat-értékelésnek (Ap. 37a πρυτανείον) mozzanatai. *Elhatározta tehát, hogy az apologia-műformában úgy írja meg Sokrates beszédét, hogy — lehetőleg annyi történeti elemet használva fel, amennyit csak lehet — a történeti beszéd illúzióját keltse, de művészi bővítésekkel, elhallgatásokkal, betoldásokkal, ahol a műforma megengedte, a történeti beszédet teljes arcképpé egészítve, Sokratest észrevétlenül Palamedes mellé, a görög*

¹⁴⁹ V. ö. Christ-Schmid i. m. 662. — Maier i. m. 106 l. 2. j. Maier a *πρωτεγοι* alatt — kétségtelenül helyesen — Platont és barátjait érti. Már pedig ezekről mondja Sokrates, hogy én eddig visszatartottam őket, de ti ezt nem vettétek észre. „Aber — teszi fel Maier a kérdést — wenn einer als Schriftsteller mit *λόγοι Σωκρατικοί* in die Öffentlichkeit getreten wäre, hätte Sokrates von dem sagen können: ich habe ihn bis jetzt zurückgehalten und ihr habt ihn nicht bemerkt?“

mythos félistenei, hősei közé emelje. Hiszen-meggyőződése szerint csakugyan az volt. Tehát a felépítés elve: *Wahrheit und Dichtung, a történeti igazság költészetté magasztosítva.* Mégis úgy, hogy az utolsó nyilvános, páratlan szereplés kereteit, sok vonását, főbb gondolatait megtartja, tehát az utolsó szereplésre vonatkozóan is használható nagyon sok pontban, megfelelő óvatossággal az Apologia, mint a harmadik fejezetben részletesen kifejtettük. Azonban a hivatalos vád semmibe vétele, a régi vádak döntő erejű kiemelése, részletezése, az *εὐεργετης* gondolat hosszadalmas és éles színezése, továbbá a harmadik beszéd nagy része nyilvánvalóan mutatják az apologetikus céllal író művész kiemelő és kiegészítő törekvéseit. Mindamellettt végső elemzésben minden beillesztett vonás, szín, részlet távolabbi értelemben, Sokrates igazi lényének, nagyságának megértése szempontjából történetinek tekintendő. Platon a lelkes, elragadott tanítvány túlozhat, szépítheti a Mester emlékét, sőt tévedhet is, de hazugságot, pusztá fikciót nem tehetünk fel róla. Bruns e megállapítását a legnagyobbak, Maier, Wilamowitz, Burnet, Taylor fogadták el klasszikussá s nem találtunk semmi komoly ellenérvet, mely ezt a véleményt megingathatta volna. Tehát ilyen távolabbi értelemben, Sokrates lényének megértése szempontjából, az Apologia a maga egészében mindig a legfontosabb történeti forrás marad.

Irodalom.

1. H. v. *Arnim*: Xenophons Memorabilien und Apologie des Sokrates. (Historisk-Filologiske Meddelelser. VIII, 1.) Kjöbenhavn 1923.
2. Fr. *Beyschlag*: Die Anklage des Sokrates. Neustadt 1900.
3. I. *Bruns*: Das literarische Porträt der Griechen. Berlin 1896.
4. *Bursian*: Jahresberichte über die Fortschritte der classischen Altertumswissenschaft. 191. B. 195. B. 220. B. 225. B.
5. *Christ-Schmid*: Geschichte der griechischen Litteratur. I. Teil. 6. Aufl. München 1912.
6. A. et E. *Croiset*: Histoire de la Littérature Grecque. Tome IV, 2. éd. Paris 1900.
7. H. *Diels*: Die Fragmente der Vorsokratiker. II. B. 4. Aufl. Berlin 1922.
8. A. *Diès*: Autour de Platon. I—II. Paris 1927.
9. A. *Döring*: Die Lehre des Sokrates als sociales Reformsystem. München 1895.
10. O. M. *Feddersen*: De Xenophontis Apologia Socratis et Isocratis Antidosi quaestiones duae Socratis litem attinentes. (Diss.) Jenae 1907.
11. O. *Frick*: Xenophontis quae fertur Apologia Socratis num genuina putanda sit. (Diss. philologicae Halenses vol. XIX. pars 1.) Halis Saxonum 1909.
12. K. v. *Fritz*: Zur Frage der Echtheit der xenophontischen Apologie des Sokrates. Rhein. Museum 1931.
13. K. v. *Fritz*: J. Humbert: Polycratès, l'accusation de Socrate et le Gorgias. Gnomon IX. 1933.
14. H. *Gomperz*: Sophistik und Rhetorik. Leipzig u. Berlin 1912.
15. H. *Gomperz*: Die sokratische Frage als geschichtliches Problem. Historische Zeitschrift CXXIX, 1924.
16. H. *Gomperz*: Die Anklage gegen Sokrates in ihrer Bedeutung für die Sokratesforschung. Neue Jahrbücher LIII. 1924.
17. H. *Gomperz*: Platons Selbstbiographie. Berlin u. Leipzig 1928.
18. Th. *Gomperz*: Griechische Denker. II. B. 3. Aufl. Leipzig 1912.

19. E. *Horneffer*: Der junge Platon. I. Teil: Sokrates und die Apologie. (Mit einem Beitrag: Das delphische Orakel als ethischer Preisrichter von Rudolf Herzog.) Giessen 1922.

20. *Hornyánszky Gy.*: Az „igazi“ Sokrates. Athenaeum 1915.

21. O. *Immisch*: Die Apologie des Xenophon. Neue Jahrbücher 1900.

22. W. *Jaeger*: Aristoteles. Berlin 1923.

23. W. *Jaeger*: Platos Stellung im Aufbau der griechischen Bildung. Berlin u. Leipzig 1928.

24. K. *Joël*: Der echte und der xenophontische Sokrates. I—II. B. Berlin I. 1893, II. 1901.

25. *Kerényi K.*: Platon és Aristoteles. (Olvasókönyv a gimn. VIII. o. számára.) Budapest 1931.

26. E. *Maass*: Zur Geschichte der griechischen Prosa. Hermes XXII 1887.

27. H. *Maier*: Sokrates. Tübingen 1913.

28. *Meier—Schömann—Lipsius*: Das attische Recht und Rechtsverfahren. I—III. Leipzig 1905—15.

29. E. *Meyer*: Geschichte des Altertums. IV. Stuttgart u. Berlin 1901.

30. J. *Morr*: Die Entstehung der platonischen Apologie. (Schriften der Deutschen Wissenschaftlichen Gesellschaft in Reichenberg. Heft 5.) Reichenberg 1929.

31. *Péterfy J.*: A görög filozófia: Sokrates, Platon. (Összegyűjt. munk. II k. 175 és köv. l.) Budapest 1902.

32. *Péterfy J.*: Xenophon. (Összegyűjt. munk. II k. 242 és köv. l.) Budapest 1902.

33. R. *Philippson*: Sokrates' Dialektik in Aristophanes' Wolken. Rhein. Museum 1932.

Platon:

34. Apologia. ed. M. *Schanz*. (Sammlung ausgewählter Dialoge Platos mit deutschem Kommentar. III. B. Leipzig 1893.

35. Plato's Euthypro Apology of Socrates and Crito. ed. J. *Burnet*. Oxford 1924.

36. Verteidigungsrede des Sokrates. Kriton. Erklärt v. *Cron—Uhle—Struck*: 13. Aufl. Leipzig u. Berlin 1929.

37. Die Briefe Platons. ed. E. *Howald*. Zürich 1923.

38. Platonis epistulae commentariis illustratae. ed. Fr. *Novotný*. Brno 1930.

39. M. *Pohlenz*: Aus Platos Werdezeit. Berlin 1913.

40. R. *Pöhlmann*: Das Sokratesproblem. (Aus Altertum und Gegenwart.) München 1911.

41. C. *Ritter*: Sokrates. Tübingen 1931.

42. A. E. *Taylor*: Plato. 3. ed. London 1929.

43. E. Wolff: Platos Apologie. (Neue Philologische Untersuchungen herausg. v. W. Jaeger. 6. Heft.) Berlin 1929.

44. U. v. Wilamowitz—Moellendorff: Platon. I—II. 2. Aufl. Berlin 1920.

45. U. v. Wilamowitz—Moellendorff: Die xenophontische Apologie. Hermes XXXII 1897.

46. M. Wetzel: Die Apologie des Xenophons. Neue Jahrbücher 1900.

47. E. Zeller: Die Philosophie der Griechen. II. 1. 5. Aufl. (Mit einem Anhang v. E. Hoffmann: Der gegenwärtige Stand der Platonforschung. Leipzig 1922.)

48. Ueberweg—Praechter: Die Philosophie des Altertums. 12. Aufl. Berlin 1926.

Tartalomjegyzék.

I. Fejezet. A probléma kitűzése; történeti áttekintés — — —	3
II. Fejezet. Platon Apológiája és Gorgias Palamedese — —	15
III. Fejezet. Sokrates történeti beszéde Platon Apológiájában —	23
a) Az egész beszéd jellege: rögtönzés és μέγα λέγειν —	26
b) Az ellenajánlat — — — — — — — — — —	28
c) A Meletos-cáfolat — — — — — — — — — —	32
d) A jóslat — — — — — — — — — — — — — —	36
e) Az első beszéd harmadik része (XVI—XXIVc.) — —	46
f) Beszéd a halálos ítélet kimondása után — — — —	55
IV. Fejezet. A felépítés elve — — — — — — — — — —	59
Irodalom — — — — — — — — — — — — — — — —	77

Életrajz.

1908 máj. 16-án születtem Székesfehérváron. Az elemi iskolát Kalocsán végeztem, a középiskolát a szegedi kegyesrendi gimnáziumban. 1926 júniusában érettségiztem. Betegségem miatt csak 1927 januárjában iratkoztam be a m. kir. Ferencz József-tudományegyetemre, melynek 1931 februárjáig voltam hallgatója. Tanári alapvizsgát magyarból és latinból 1928 decemberében, görögből 1929 októberében, szakvizsgát latinból és görögből 1931 májusában, pedagógiai vizsgát 1932 októberében tettem. Az 1931/32. és 1932/33. tanévben a m. kir. Ferencz József-tudományegyetem Classica Philologiai Intézetéhez kötött belföldi tudományos kutató ösztöndíjat kaptam és ott dr. Förster Aurél egyet. tanár, az Intézet igazgatója, irányítása mellett Platon Apológiájának történetiségét vizsgáltam és helyettes könyvtárosi teendőket végeztem. Eddig megjelent tőlem egy könyvismertetés az Egyet. Phil. Közlöny 1931. évfolyamában (125—6 l.).

